

Klinkerfoneemsystemen in Brabantse dialecten en hun interne motivering: Gespannen vocalen en diftongen*

Georges De Schutter, KANTL en Universiteit Antwerpen

Samenvatting

Algemeen wordt aangenomen dat de Brabantse dialecten van de 16de eeuw, tezamen met de Hollandse, de basis gevormd hebben van de hedendaagse Nederlandse standaardtaal. Het is dan ook eigenaardig dat aan de ontwikkeling van Brabantse dialectsystemen relatief weinig aandacht is besteed. Er zijn degelijke studies over de dialectgeografie van klankverschijnselen in Brabant, en ook een beperkt aantal lokale dialecten, vooral uit de zuidelijke helft van het Brabantse gebied, is uitstekend beschreven. De basis voor een vergelijkende studie van dialectsystemen was er dus voor een groot deel wel, en daarvan is in deze studie gebruik gemaakt om fonologische systemen uit de hele regio met elkaar te vergelijken. Wel is het aantal beschikbare systeembeschrijvingen met een viertal uitgebreid; op die manier zijn 12 systemen voor vergelijking beschikbaar gekomen (cf. de kaart in appendix 1). Ik probeer in § 1 een overzicht te geven van de voornaamste klankevoluties in het Brabantse gebied. De §§ 2 tot 5 brengen een overzicht van telkens 4 systemen van de lange monoftongen en diftongen uit Noord-Brabant, Midden-Brabant (Antwerpen) en Zuid-Brabant (Vlaams-Brabant en Brussel). § 6 is een poging om die systemen vanuit de werking van een beperkt aantal tendensen te verklaren. § 7 besluit met een voorstelling van het vermoedelijke protosysteem dat aan de Brabantse dialecten ten grondslag kan hebben gelegen. Dat systeem is niet identiek aan wat Van Bree (2016: § 45.5) voorstelt, maar is er volledig compatibel mee.

e-mail
gdeschutter
@kantl.be

Abstract

A general assumption in Dutch linguistics is that 16th century Brabant dialects, together with those of Holland, were basic in the

* Deze bijdrage wil ik graag opdragen aan twee van de grootste beoefenaren van de historische taalkunde van het Nederlands: Cor van Bree, die de eerste aanzet tot deze studie gegeven heeft, en Johan Taelde-man (†), die met zijn studies over de fonologische structuur van de Vlaamse dialecten een lichtend voorbeeld geweest is. Beider werk was voor mij een constante inspiratiebron.

development of the present day Dutch standard language. It then appears as an anomaly that the development of Brabant vowel systems has been relatively neglected. There are, of course, excellent studies concerning the geographical distribution of phonetic phenomena in Brabant, and a restricted number of local city dialects, predominantly from the southern half of the area, has been thoroughly investigated. So, basic knowledge for a comparative study of vowel systems was available; I had, however, to expand this basis with four new case studies, in order to dispose of a balanced sample of dialect systems. This study brings an overview of the most salient phonetic developments in the Brabant area (§ 1); then follows a description and discussion of 12 long vowel systems (cf. the map in appendix 1): four for each of the three geographic entities: the province of North Brabant in the Netherlands, Antwerp (Central Brabant) and Southern Brabant (Flemish Brabant + the Brussels region) in Belgium (§§ 2-5). § 6 tries to explain the systems starting from a limited number of fixed strategies and tendencies. The study is closed with a proposition of the most probable protosystem underlying all Brabant dialects. That system is not identical with the one proposed by Van Bree (2016: § 45.5), but is compatible with it.

1. DOELSTELLINGEN

1.1. HET FONOLOGISCH ONDERZOEK VAN BRABANTSE DIALECTEN

De Brabantse dialecten nemen in de studie van de evolutie van het Nederlands een prominente plaats in. De historische taalkunde gaat ervan uit dat de dialecten van die uitgebreide geografische groep de ontwikkeling van andere dialecten en met name ook die van de Nederlandse standaardtaal ingrijpend beïnvloed hebben.

Sterk in tegenstelling met dat algemene beeld van ‘de Brabantse dialecten’ als een belangrijke factor in de taalgeschiedenis van de Nederlanden staat het feit dat de interne taalgeschiedenis van de dialectgroep zelf vrij slecht bekend is. De taalkundige studie van Brabantse dialecten is geconcentreerd gebleven op twee aspecten.

- a. De fonologische structuur van specifieke dialecten, vooral stadsdialecten uit het uiterste zuiden van het Brabantse dialectgebied (Aalst, Brussel, Leuven en Aarschot). Met die beschrijvingen dringen wij natuurlijk wel

tot de kern van de Nederlandse dialectstudie door: het gaat stuk voor stuk om vroege studies van die dialecten, en het beschreven taalsysteem mag als relatief zuiver gelden, zonder sterke ‘contaminatie’ met de standaardtaal.¹ Maar die onbetwistbare ‘weelde’ heeft voor de kennis van het Brabantse dialectgebied in zijn geheel ernstige consequenties gehad: het zuidelijke Brabants heeft het beeld van het dialectgebied in z'n geheel in sterke mate bepaald.

Verderop naar het centrum en noorden van het Brabantse dialectgebied toe worden de fonologische beschrijvingen veel minder talrijk. Behoorlijk gedocumenteerd is nog wel het Antwerps, zowel dat van de negentiende als dat van de twintigste eeuw (cf. Smout 1905 en Nuyts 1989); maar als stadsdialect deelt het dialect van de Antwerpse agglomeratie een relatief groot aantal kenmerken met de zuidelijke stadsdialecten: het behoort overduidelijk tot een ‘stedelijk netwerk’ (cf. o.a. Goossens 1992 en Taeldeman 2005). Wie een volledige inventaris van structurende eigenschappen en dus inzicht in de intern gemotiveerde structurering van de Brabantse dialecten op het oog heeft, heeft niet zoveel aan het toevoegen van het Antwerpse stadsdialect aan het Zuid-Brabantse areaal. Met name de structuur van de Kempense dialecten van de Midden-Brabantse provincie Antwerpen blijft zo nog steeds volledig onder de radar.

Nog verder naar het noorden toe, in Noord-Brabant, is de toestand nauwelijks beter dan voor het Midden-Brabants. Er zijn wel wat aanzetten, maar behalve voor het recente stadsdialect van Tilburg (Boutkan & Kossmann 1996) en voor Oerle (De Bont 1962) hebben wij voor geen enkel individueel dialect een beschrijving die de vergelijking met de Zuid-Brabantse dialectstudies kan doorstaan.² Wel belangrijk is natuurlijk dat we met ‘d’Oerse taol’ een door en door plattelandsdialect in de beschouwingen kunnen opnemen.

- b. De geografische structuur van het dialectlandschap. In dit verband is het meer dan degelijke onderzoek van A.A. Weijnen (1937) over de dialecten van de provincie Noord-Brabant exemplarisch te noemen: alle tendensen, alle invloeden van binnen en van buiten het gebied komen uitvoerig aan

¹ ‘(Niet) al te sterk’ dient hier letterlijk genomen te worden. Met name Pauwels (1958: *passim*) wijst voor het dialect van Aarschot herhaaldelijk op mogelijke beïnvloeding vanuit de ‘schooltaal’).

² Daarmee wordt m.i. geen onrecht gedaan aan de beschrijving van het dialect van Grave (W.G.J.A. Jacob). Die is voor de hedendaagse dialectoloog niet te interpreteren zonder confrontatie met talig materiaal uit dezelfde locatie.

bod en de expansie ervan wordt voorbeeldig gedocumenteerd. In dezelfde zin is te vermelden (voor het hele Brabantse gebied): het betrouwbare overzicht van Jan Goossens en Rob Belemans, opgesteld voor de inleiding tot het Brabants Woordenboek (Belemans & Goossens 2000). Beide studies worden gesynthetiseerd en in een aantal opzichten ook nog aangevuld in De Schutter (2013).

In de evolutionaire geschiedenis van specifieke dialectsystemen en hun relatie tot elkaar biedt de dialectgeografie over het algemeen geen direct inzicht, en vergelijking van zulke systemen, toch de basis om achter de onderliggende structurerende principes te komen, blijft dan ook moeilijk. Om de structurele impact van taalevoluties zoals verlenging / verkorting, diftongering / monof-tongering, palatalisering / velarisering / ronding / ontronding, enz. te kunnen bepalen is directe vergelijking van heel verschillende foneemsystemen een absolute noodzaak. We mogen aannemen dat door zo'n vergelijking een aantal representatieve dialecttypen te voorschijn zal komen. Welke dat dan wel zullen zijn, is niet a priori te bepalen, al bezorgt de traditionele dialectgeografie wel indicaties. Maar zeker is dat beperking tot of zelfs maar focus op één bepaalde regio (met name dus, wat de Brabantse dialecten betreft, op het uiterste zuiden van het dialectgebied) geen goed beeld van de interne taalevoluties in het dialectgebied in z'n geheel zal opleveren.

Om die reden worden in de volgende tekst twaalf dialectsystemen, redelijk goed over de geografische ruimte verdeeld, vergeleken: telkens vier uit Noord-, Midden- en Zuid-Brabant. Daarbij kon ik voor het zuiden (Vlaams-Brabant en de Brusselse stadsregio) volledig terugvallen op het erg ruime aanbod in de literatuur: de stadsdialecten van Aalst, Brussel, Leuven en Aarschot hebben, zoals al gezegd, van in het prille begin van de wetenschappelijke dialectstudie veel aandacht gekregen, en dat heeft tot betrouwbare beschrijvingen geleid; de geografische spreiding is bovendien verantwoord. Dat is dus wel anders voor het noordelijke en vooral het centrale deel van het gebied, de provincies Noord-Brabant en Antwerpen. Voor het noorden hebben we goede beschrijvingen voor de dialecten van Tilburg en Oerle, en een derde, wat minder makkelijk te interpreteren beschrijving van het dialect van Grave. Voor het centrale deel is alleen het (Stads)-Antwerps behoorlijk beschreven. Dat betekent dat mijn oorspronkelijke doelstelling alleen te realiseren was door aanvullend onderzoek, op basis van bestaand materiaal: de gegevens van RND en van het materiaal-Goeman-Taeldeman (o.a. zoals gerepresenteerd in de FAND). Op die manier is het materiaal uitgebreid met tentatieve eigen beschrijvingen voor resp. Roosendaal en Turnhout, Kapellen

en Mol.³ Het zou natuurlijk meer dan vermetel zijn te veronderstellen dat daarmee alle belangrijke dialectsystemen aan bod komen. Toch lijkt het mij dat op die manier de systematisch-structurele neerslag van zowat alle belangrijke tendensen (cf. § 1.3) gevat wordt.

Een overzicht van de locaties, van noord naar zuid:⁴

- ♦ **Grave** (Kloeke-code L 110) Als basis dient hier de studie van Jacob (1937); vanwege de erg impressionistische en daardoor moeilijk interpreteerbare beschrijving van de klanken heb ik een vrij uitvoerige vergelijking met het materiaal uit RND en FAND moeten maken. Wat Jacob te berde brengt blijkt door het hedendaagse(re) materiaal alvast niet tegen gesproken te worden. De hier voorgestelde structuur sluit dan ook (hopelijk) goed bij de studie van driekwart eeuw geleden aan.
- ♦ **Oerle** (L 224). Dit plattelandsdialect uit de omgeving van Eindhoven ('d'Oerse taal') is tot in scherp detail beschreven door De Bont (1962). Zoals bij de meeste oudere studies gaat de auteur daarbij consequent van de gereconstrueerde toestand in het Oudwestgermaans uit. In de hier gepresenteerde beschrijving probeer ik natuurlijk het systeem van het moderne dialect op het spoor te komen, met weglating van heel veel (in se wel interessante) informatie. Dat zelfde geldt uiteraard voor de behandeling van andere oude studies.
- ♦ **Tilburg** (K 183). De Schutter (2013: 282-283) voert dit dialect, op basis van de beschrijving van Boutkan & Kossmann (1993) op als een 'prototypisch' Brabants dialect, met een foneemstructuur die vrijwel volledig op algemene bouwprincipes van 'het Brabants' terug te brengen is. De resultaten van het hier te presenteren onderzoek bevestigen dat, maar brengen een paar correcties in de presentatie aan.
- ♦ **Roosendaal** (K 174). Hier heb ik zelf een beschrijving moeten destilleren uit het RND- en het FAND-materiaal. Die twee bronnen leveren niet helemaal hetzelfde oppervlakkige beeld op, maar die 'beelden' zijn wel op

³ Ook voor Grave was consultatie van die nieuwere materiaalverzamelingen absoluut noodzakelijk, cf. noot 2). Een aantal moeilijkheden bij de interpretatie van gegevens voor de wel goed beschreven dialecten zijn ook opgelost na raadpleging van de materiaalverzamelingen. Ik wil er wel op wijzen dat daarbij automatisch problemen rijzen, omdat de dialecten in kwestie eventueel verder geëvolueerd zijn sinds de oudste beschrijvingen (of meestal: sinds het stadium van de taalverwerving door de auteurs in kwestie). Op een aantal plaatsen wordt daarop ingegaan, maar het was zeker niet a priori de bedoeling om alle eventuele evoluties accuraat weer te geven.

⁴ De geografische distributie van de systemen wordt weergegeven op het kaartje in appendix 1.

basis van algemene principes van ‘het Brabants’ tot een werkbare synthese te verbinden.

- ♦ **Antwerpen** (K 244). Dit Midden-Brabantse dialect, met behoorlijk wat zuidelijke en westelijke kenmerken, kennen wij goed uit de beschrijvingen van Smout (1905) en Nuyts (1989). Of er tussen het laat-negentiende-eeuwse en het twintigste-eeuwse dialect zoveel verschil bestaat als de laatste auteur meent te kunnen aantonen, is m.i. niet zeker. Van belang is vooral dat de twee beschrijvingen, hoe ver ze oppervlakkig gezien ook uit elkaar liggen, vrijwel dezelfde foneeminventaris opleveren.
- ♦ **Kapellen** (K 221). Het dialect van de westelijke Noorderkempen is mij van huize uit bekend; het hier gepresenteerde overzicht is gebaseerd op het dialect dat in de jaren vijftig van vorige eeuw in het noordwesten van de Antwerpse Kempen en in de westelijk daarbij aansluitende polderstreek gebruikelijk was: cf. de RND-opgave voor Kapellen (K 221) en het FAND-materiaal voor Stabroek (K 203).
- ♦ **Turnhout** (K 237). Het RND- en FAND-materiaal levert voor dit stadsdialect vrijwel hetzelfde beeld op. De kaarten van de FAND wijzen er wel op dat het stadsdialect t.o.v. de omliggende plattelandsdialecten vrij vaak afwijkingen vertoont, maar dat feit is dan wel zo te interpreteren dat telkens weer de stad en een variabel deel van de omliggende regio met elkaar optrekken.
- ♦ **Mol** (K 276). Hier is als basis voor de RND-opname gekozen. De noteringen zijn buitengewoon consequent, en boezemen alleen daarom al vertrouwen in; bovendien is het mogelijk op die basis een structuur af te leiden die volledig compatibel is met bestaande beschrijvingen van Brabantse dialecten.
- ♦ **Aalst** (O 061). Onze kennis van dit dialect is gebaseerd op een van de oudste dialectbeschrijvingen van de Nederlanden: Colinet (1896). Ik heb de gegevens wel geconfronteerd met het materiaal van RND en FAND; daarbij zijn voor het nieuwere dialect nogal wat interessante afwijkingen tevoorschijn gekomen; op die indicaties van dialectverandering ga ik ook nader in, echter zonder de pretentie om echt inzicht te brengen in de veranderingstendensen zelf; daarvoor zou een grondige sociolinguïstische analyse van het hedendaagse dialect noodzakelijk zijn.
- ♦ **Brussel** (P 065). Ook hierbij heb ik het materiaal uit de meest recente beschrijving (De Vriendt 2003) geconfronteerd met de veel oudere beschrijving van Mazereel (1931) en verder met RND- en FAND-mate-

riaal.⁵ Ik volg hier de beschrijving van De Vriendt, die door de gegevens van beide 20ste-eeuwse materiaalverzamelingen in essentie bevestigd lijkt te worden. De beschrijving bij Mazereel verschilt daar in één belangrijk aspect fundamenteel van, cf. § 5.1.

- ♦ **Leuven** (P 088). Voor het dialect van Leuven bestaat een goede monografie: Goemans (1896). Vergelijking met het RND-materiaal brengt geen verschuivingen van enige betekenis aan het licht.
- ♦ **Aarschot** (P 025). Met het imposante werk van Pauwels (1960) is er geen behoefte om andere bronnen te raadplegen. Van mijn oorspronkelijke voornemen om het systeem van dit stadsdialect met de omringende plattelandsdialecten (uitstekend gedocumenteerd in deel II van dezelfde publicatie, maar zonder systematische uitwerking) te confronteren is voorlopig niets in huis gekomen. Een moedertaalspreker van een van die dialecten zou hier mooi werk kunnen leveren.

Van alle hier opgenomen dialecten mogen alleen die van Oerle, Kapellen en Mol in zekere zin plattelandsdialecten heten.⁶ Het overwicht van stadsdialecten is in veel opzichten discutabel, gegeven het feit dat steden veel meer dan plattelandsgemeenschappen aan beïnvloeding door relatief verafgelegen dialecten (van andere steden) blootgestaan hebben, en dus minder representatief mogen heten voor de regio's waarin ze gelegen zijn. Aan de andere kant: stadsdialecten hebben vaak de taal van grotere gebieden in hun omgeving beïnvloed; zo hebben ze de evoluties in hun regio mee gestuurd en systemen vorm gegeven.

⁵ In het materiaal-Goeman-Taeldeman, waarop de MAND gebaseerd is, zit voor Brussel jammer genoeg maar één opname, geografisch gesitueerd in Laken. De fonetische weergave op de kaartbeelden komt in heel sterke mate overeen met het beeld geschetst in De Vriendt (2003). Dat is ook in overweldigende mate het geval met de veel talrijker en geografisch gevarieerder gegevens in de RND. Mazereel maakt, in tegenstelling met alle andere bronnen, geen onderscheid tussen de afstammelingen van Owg **u**ⁱ in open lettergreep en û/iuⁱ-**ô**ⁱ. Een verklaring voor die afwijking wil mij niet te binnen schieten. Het lijkt mij weinig waarschijnlijk dat het samenvallen van twee fonologische eenheden ongedaan is gemaakt volgens de lijnen die voorheen golden.

⁶ Zowel Mol als Kapellen vervullen van oudsher de functie van regionaal centrum (administratief en vooral ook commercieel); daardoor komen die twee toch wel ongeveer op dezelfde hoogte als de kleinere steden in de rest van ons taalgebied.

1.2. BRABANTSE VOCAALSYSTEMEN EN HUN ONDERLIGGENDE STRUCTURERENDE WETMATIGHEDEN

Deze studie focust op foneemsystemen, op gestructureerde inventarissen dus van fonische taalelementen die het functioneren van de taal als gesproken communicatiemiddel bepalen. Daarbij is er, zoals boven betoogd, naar gestreefd om verschillende dialectlandschappen te representeren, maar de taalgeografische component is daarbij geen object van studie. De taalgeografie komt wel ter sprake als een complex van feiten die de taalsystemen mee bepaald hebben. Verschillen in dialectsystemen zijn immers het gevolg van de relatieve impact van veranderingstendensen in specifieke delen van het gebied. Ik zal dan ook gepaste aandacht besteden aan een beschrijving van de taalinterne tendensen tot taalverandering die in het Brabantse gebied een belangrijke rol gespeeld hebben, cf. verder § 1.3 voor een poging om de belangrijkste ervan te inventariseren.

Het hier gekozen uitgangspunt is fonologisch. Dat wil zeggen dat niet met alle fonetische vormen rekening gehouden wordt: veel fonetische realisaties zijn het gevolg van regels die (bijna) automatisch tot bepaalde realisaties leiden, maar die het fonologische systeem als zodanig ongemoeid laten. Een voorbeeld: Pauwels (1960) vermeldt voor het dialect van Aarschot als normale realisatie van het foneem /o./ de fonetische realisatie [o.i]; maar dit type van sluitende diftongering speelt in de fonologische structuur van het Aarschots verder geen enkele rol: de evolutie komt bij geen enkel ander foneem voor, en het diftongische element staat niet in oppositie met een andere fonische eenheid met [o.], noch monoftongisch, noch diftongisch. Zulke aspecten worden in de beschrijvingen verderop sporadisch vermeld, maar enkel dan als het om fenomenen gaat die in andere dialectsystemen wél tot opposities en dus tot interne systeemverschuivingen geleid hebben.

Veel moeilijker wordt het als een bepaalde realisatie distributiebeperkingen vertoont. Als De Vriendt (2003: 16), in het spoor van Mazereel (1931: 22), stelt dat de klank [ɛ.] in het Brusselse dialect een rol speelt, heeft hij natuurlijk gelijk; maar die klank is wel beperkt tot één enkele omgeving, voor /t/. Hoe dat feit verder precies geïnterpreteerd moet worden is geen onderwerp van deze tekst: de meeste fonologen zullen [ɛ.] in deze omstandigheid als een gerekte variant van het (ongespannen) foneem /ɛ/ beschouwen. Voor anderen kan het als een secundair (distributieel deficitair) foneem gelden, of eventueel als een foneem ‘in wording’: feit is immers, dat zulke ‘eenzame wolven’ in het systeem met lotgenoten met een andere ontstaansgeschiedenis samen kunnen vallen, en zo hun positie in het systeem kunnen verstevigen. Een

voorbeeld daarvan is de [a.] die in het Antwerpse stadsdialect in precies dezelfde omstandigheden voorkomt als de [ɛ.] in het Brussels (als historisch rekkingsproduct van /ɛ/ vóór /r/ dus), maar daar samengevallen is met de monoftong ontstaan uit $\hat{a}+w$ en (in bepaalde omstandigheden) uit $a+w$, verder met de gerekte [a.] voor een consonantcluster dat met nasaal begint, en in een aantal geïsoleerde woorden (o.a. leenwoorden), cf. Nuyts (1989: 29-30). Daardoor is een ruimere fonologische distributie ontstaan. Of in zulke omstandigheden geopteerd wordt voor foneemstatus of niet, dient voor elk geval apart onderzocht en beargumenteerd te worden.⁷ Het is dus wel duidelijk dat marginale klanken, zoals de [ɛ.] in het Brussels, maar ook de [a.] in het Antwerps, zoveel beperkingen vertonen in hun distributie dat ze niet als volwaardige fonemen te beschouwen zijn. Maar even duidelijk is dat hun aanwezigheid in de betreffende foneemsystemen niet zomaar te negeren valt. Ik zal mij met dit aspect in deze studie niet verder bezighouden: in de verderop gepresenteerde beschrijvingen van dialectstemen komen marginale gevallen zoals de genoemde tussen haakjes te staan.

Een voorbeeld van wat helemaal buiten beschouwing blijft in deze studie: het dialect van de noordwestelijke Antwerpse Kempen heeft een diftong /a.i/, die in het hedendaagse dialect beperkt is tot morfeemauslaut,⁸ b.v. in *wa.j* (= *wei/wij*), *ma.j* (= *mei*). Historisch kan er geen twijfel aan bestaan dat die klankcombinatie ontstaan is uit Owg \hat{a} of uit *ai* onder umlaut, die zich in alle andere omgevingen tot [ɛ.] ontwikkeld hebben. Of de combinatie dan gezien moet worden als een secundair diftongeringsproduct (zoals dat ook bij [ɛ.] en [o.] voorkomt in de vorm [ɛj] resp. [ɔw], cf. verder in § 4.1), dan wel als een combinatie van het semi-morfeem /a./ en de glide /j/, is een interessante fonologische kwestie (cf. o.a. Boutkan & Kossmann 1996: 18-20), maar ik ga er in deze studie niet op in.

⁷ Het is niet a priori uit te maken wat het resultaat van dat wikken en wegen zal zijn. In het Aar-schots, waar [a.] in dezelfde gevallen als in het Antwerps voorkomt, heeft het bovendien ook nog eens alle afstammelingen van Owg \hat{a} en *ai* onder umlaut opgeslorpt. Daar is /a./ dus zonder enige twijfel een volwaardig foneem.

⁸ In het begin van de twintigste eeuw was de diftong ook nog courant (althans in een paar geïsoleerde woorden) voor /k/ (b.v. in *eik*, *bleik*, *zeik*); hoe interessant dit gegeven ook is voor wie het foneemstelsel historisch wil doorgronden, ik abstraheer van zulke geïsoleerde feiten.

1.3. POGING TOT INVENTARISERING VAN ‘BRABANTSE’ KLANKKENMERKEN

Als het Nederlands o.a. ook een amalgaam heeft van dialecten die de gemeenschappelijke naam ‘Brabants’ verdienen, dan moet dat gebaseerd zijn op een (ten minste relatief) goed af te lijnen reeks coherente kenmerken. Ik probeer zo’n inventaris op te maken; die baseer ik op de beschrijving in De Schutter (2013), en daarmee indirect dus ook voor een heel groot deel op Belemans & Goossens (2000), cf. § 1.1. In § 1.3.1 doe ik een poging om voor de lange (verlengbare of gespannen) vocalen een inventaris van gemeenschappelijke profonemen te maken; § 1.3.2 brengt dan een overzicht van de veranderingstendensen die in alle Brabantse dialecten optreden (zij het lang niet altijd t.o.v. dezelfde profonemen). In § 1.3.3 volgt een overzicht van interessante tendensen die alleen in een beperkt gedeelte van het Brabants werkzaam zijn (geweest).

1.3.1. Gemeenschappelijke profonemen van de Brabantse dialecten

Alle Brabantse dialecten hebben een kerninventaris met een gespannen (verlengbaar) foneem voor

- ◆ het samenvolproduct van Owg *a* (na verlenging) en *â* (< ogm *ê*) buiten umlautpositie, b.v. in *raap* (ww.) – *slaap*;
- ◆ het samenvolproduct van Owg *a* na verlenging) en *â* (< ogm *ê*) in umlautpositie, b.v. in *beer* en *vaar* (ww.);
- ◆ de verlenging van Owg *u/o* buiten umlautpositie, b.v. *boog*;
- ◆ de verlenging van Owg *u/o* onder umlaut,⁹ b.v. *deur*;
- ◆ het samenvolproduct van Owg *û/iu* en Owg *oi*, b.v. *buig* en *fruit*;
- ◆ het samenvolproduct van Owg *ai* in umlautpositie en Owg *î*,¹⁰ bv. *geit* en *bijt*;
- ◆ het samenvolproduct van Owg *ê2* en Owg *eo*, b.v. *brief* en *kiezen* (ww.);
- ◆ owg *ô* buiten umlautpositie, b.v. *hoed*;
- ◆ owg *ô* onder umlaut,¹¹ b.v. *zoek*;

⁹ In dialecten in ontrondingsgebieden is de geronde voorvocaal die hier ontstaan was, met de gespreide samengevallen.

¹⁰ In het oosten van Noord-Brabant zijn heel veel woorden met $\hat{y} < \hat{u}/iu$ en \hat{i} monoftongisch gebleven, cf. Jacob (1937: 47-48 & 50-51); dat heeft in zulke dialecten geleid tot lexicale diffusie.

¹¹ Ook hier zijn er dialecten (in en in de buurt van Aalst, Leuven en Mechelen) waar de resulterende geronde voorvocaal ontrond is en dus samenvalt met de gespreide. Die situatie is in het Brabants uitzonderlijk, maar in het hier bestudeerde staal van dialecten zijn toch die van Aalst en Leuven opgenomen.

- ♦ Owg *ai* buiten umlautpositie, b.v. *kleet*
- ♦ Owg *au* buiten umlautpositie,¹² b.v. *roven* (ww.)

De verlenging van Owg *e/i* levert in de meeste dialecten (uitzondering zijn alleen die van Roosendaal, Aalst en Brussel) twee fonemen op: /e./ en /ɛ./, b.v. [ve.r] (id.) ↔ [kɛ.r] (ww. = *veeg*);¹³ in delen van het noorden en het centrum valt met het meest open foneem ook de erfgenaam van Owg *î* en Owg *ai* onder umlaut samen (zo b.v. in Tilburg en Kapellen [rɛ.k] (zowel *rijk* als *reik*); in het hele gebied valt ook het product van secundaire umlaut op *â* met die meest open klank samen (b.v. [vɛ.r] (= *vaar*, ww.-stam).

In wat volgt zal voor de protofonemen waar nodig een verschil gemaakt worden tussen die fonemen in umlautpositie en daarbuiten. Waar dat relevant is, verwijst ik voor een profoneem *x* in umlautpositie met x^i , naar dat erbuiten met x^0 .

Ook de positie voor /r/ is, zoals uit de historische grammatica van het Nederlands bekend, hier en daar bepalend voor de foneemontwikkeling; waar nodig wordt daarvoor gewerkt met een notering x^r .

1.3.2. De voornaamste tendensen die het Brabantse fonologische taallandschap bepaald hebben

In dit onderdeel breng ik een overzicht van de voornaamste tendensen die in vocaalsystemen in het Brabantse gebied een bepalende rol gespeeld hebben. De discussie wordt beperkt tot die regelmatigheden die diverse lokale foneemsystemen mee geconstitueerd hebben. De ambitie is niet om een volledig overzicht te geven van de klankverschijnselen die in het Brabantse gebied gespeeld hebben, en al helemaal niet van de geografische distributie daarvan. Daarvoor zijn, zoals in § 1 al gezegd, bevredigende overzichten beschikbaar, o.a. vooral Belemans & Goossens (2000) en De Schutter (2013). De bedoeling is wel dat alle belangrijke tendensen vermeld worden die de opbouw van diverse Brabantse klinkersystemen mee kunnen verklaren. Hoewel deze tekst uiteindelijk alleen de systemen van de gespannen monoftongen en de difton-

¹² Owg *au* kon ook in umlautpositie voorkomen; of dat in het Brabants tot een gemeenschappelijke representant geleid heeft, is op basis van de hedendaagse dialecten niet na te gaan: in het westen zijn daar geen overblijfselen meer van te signaleren; in de onderzochte dialecten zijn die er wel in de meer oostelijke dialecten van Grave, Tilburg, Mol en Aarschot (maar niet in Turnhout).

¹³ Het is niet ondenkbaar dat die opsplitsing in alle Brabantse dialecten bestaan heeft, maar dat ze in een aantal (westelijke) weer ongedaan is gemaakt.

gen betreft, besteed ik hier ook enige aandacht aan de ongespannen (noodzakelijk korte, niet verlengbare) vocalen. Net als in alle andere Nederlandse dialecten zijn die input geworden voor diverse verlengingsregels, en spelen ze dus ook een bepalende rol in het langevocalensysteem.¹⁴

1.3.2.1. *Ontwikkeling van Owg. korte vocalen in gesloten lettergreep*

Het Owg ongespannen foncēm *i/e* is, zoals in de meeste Westgermaanse dialecten, in gesloten lettergreep opgesplitst in /i/ en /ɛ/. Hetzelfde is het geval met *u/o*: dat verschijnt als resp. /u/ of /ɔ/ in niet-umlautomgeving, als /y/ in umlautpositie, /œ/ in een aantal andere posities die voor palatalisering gevoelig waren (vooral vóór /r/). De opsplitsing in /i/-/ɛ/, resp. /u/-/ɔ/ is nauwelijks met algemene vaste regels te vatten; wat wel algemeen is in de Brabantse dialecten (b.v. *in - is*, tegenover *zes - weg*) wijst op lexicale diffusie eerder dan op sturing door rigide regels.

Geen eenduidig beeld is er wat het palataliserings- (umlauts)- product van *a* betreft. In principe had hier een ä (/æ/) moeten ontstaan; die komt ook in een groot deel van het oostelijke Brabants voor, maar het westen heeft /æ/ laten samenvallen met /ɛ/ uit Owg *e/i*, een evolutie die het westelijke Brabants deelt met Vlaams, Zeeuws en Hollands.

1.3.2.2. *Ongespannen (korte) vocalen worden gespannen (lang of ten minste verlengbaar)*

Verlenging van korte vocalen is in alle vroege Nederlandse dialecten, dus ook in de Brabantse, een regelmatig verschijnsel geweest in open syllabes. Verlenging werd toegepast op alle ongespannen vocalen, en resulteerde ook in grotendeels regelmatige patronen. *u/o* werd tot een /o./-achtige klank, en de gepalataliseerde alternant *y* tot /o./-. Bij *i/ɛ* kwam er in het hele Brabantse gebied een splitsing in twee ‘gespannen’ realisaties:¹⁵ de te verwachten /e./-achtige klank enerzijds, en een meer open variant /ɛ./ anderzijds. Maar van die laatste staat – als wij rekening houden met de verdere evoluties – helemaal niet vast dat die in eerste instantie monoftongisch was. De verdere evolutie in alle Brabantse dialecten (hoe verschillend het resultaat in diverse

¹⁴ Vooral verlenging in open lettergreep is algemeen in de Brabantse dialecten; in het oosten is verlenging ook heel courant voor consonantclusters

¹⁵ In de meest zuidwestelijke dialecten (die van Aalst en Brussel) lijkt die opsplitsing weer verdwenen te zijn, cf. verder §§ 5.1 en 5.2.

dialecten ook geworden is) suggereert dat wij veeleer zouden moeten uitgaan van een realisatie /εə/.¹⁶ Hierover meer in § 1.3.2.4. Wat opvalt is dat de lexicale verdeling van /e./ en /ε(.ə)/ niet historisch te motiveren lijkt (er is dus sprake van lexicale diffusie), maar dat de evolutie overal (vrij) consequent tot dezelfde verdeling in de relevante woordenschat geleid heeft, b.v. *te.yə* - *we.yə*; (= *tegen* - *wegen*, zn. of ww.) tegenover *rε(.ə)yə* - *ve(.ə)yə* (= *regen* - *vegen*, zn. of ww.).

Een goed bekend fenomeen is verder dat het verlengingsproduct van onge-spannen /a/ in het hele Brabantse gebied samenviel met de vanouds gespannen /â/ (< Ogm. /ê/).

Net als veel andere Nederlandse dialecten hebben Brabantse ook (niet systematisch) vocaalverlenging voor /r/, eventueel gevolgd door C (b.v. *ve./a.r*, *wε./a.rək* (= *ver*, *werk*). Het resultaat kan bij een ander volwaardig foneem aansluiten, maar wij kunnen op die manier ook een eenheid sui generis krijgen, die zich, eventueel tezamen met gelijksoortige elementen, buiten het 'reguliere' foneemsysteem houdt, cf. § 1.2.

1.3.2.3. *Umlaut van oorspronkelijk gespannen monoftongen en van diftongen*

Secundaire umlaut op gespannen monoftongen komt in het hele Brabantse gebied voor, maar is nergens algemeen; ook hier is alweer sprake van lexicale diffusie, die echter ditmaal niet voor het hele geografische gebied tot een vergelijkbare verdeling in de relevante woordenschat leidt. Hoe verder naar het westen toe, hoe minder woorden door de tendens getroffen worden, cf. een schetskaart voor een aantal individuele woorden in Goossens (1977: 91).

Het resultaat is per foneem wel overal gelijk (geweest: latere evoluties kunnen voor lokale verschillen gezorgd hebben): /u./ wordt tot /y./ (b.v. [zy.k] als stam van *zoeken*, met Owg *ô*; cf. ook [by.k]¹⁷ uit **bô.k-ja*) en /a./ wordt /ε(.ə)/ (b.v. [kε(.ə)s] voor *kaas*). De twee klanken vallen samen resp. met de /y./ uit *iu/û*. voor /r/, en met /ε(.ə)/, een van de alternanten ontstaan uit korte *i/e* (cf. de vorige § 1.3.2.2), en delen ook verder hetzelfde lot.

¹⁶ Het lijkt ook a priori logischer dat de opsplitsing, die niet 'gestuurd' verlopen is, in een eerste stadium bij alle woorden met *i/e* tot alternanten met resp. *sjwa*-naslag en zuivere verlenging geleid heeft, en dat die pas later tot lexicale differentiëring aanleiding gegeven heeft.

¹⁷ Nu in de meeste dialecten vervangen door de cultuurtaalvorm [bø.k].

Ten slotte zijn er de Owg diftongen *ai* en *au*; de eerste wordt in umlautpositie overal gepalataliseerd, en valt uiteindelijk samen met de erfgenaam van *î*. Bij de tweede heeft een aanzienlijk oostelijk deel van Brabant een palatale klank, in het westen is er bij dit profoneem van palatalisering nooit sprake. Wat wel opvalt is dat [y(ə)], het te verwachten eindproduct van het palataliseringsproces, in het zuidwestelijke Brussel wel degelijk voorkomt, maar dan als representant van *au* in het algemeen, cf. verder § 5.1. Opmerkelijk is dat ook het noordoostelijke dialect van Oerle voor *au* in het algemeen een palatale klank heeft, cf. § 3.2.

1.3.2.4. *Diftongering en monoftongering*

1.3.2.4.a *Sluitende diftongen in het Laat-Middelbrabants?*

Een evolutie die ook algemeen plaats gevonden moet hebben in alle Brabantse dialecten, is de diftongering van de gesloten voorvocalen /*î*/ en /*ÿ*/, waarbij de eerste in een vroeg stadium (waarschijnlijk in de late middeleeuwen) samen is gevallen met de representant ontstaan uit /*ai*/ in umlautpositie, en de tweede met die van leenfoneem /*oi*/). Over het algemeen wordt aangenomen dat er zo twee sluitende diftongen ontstonden, te vergelijken met hedendaags Nederlands /*ei*/ en /*œy*/ . Zeker is dat natuurlijk niet: er is helemaal niets op tegen om ervan uit te gaan dat het samenvolproduct van de twee ‘koppels’ in bepaalde dialecten van het begin af eerder als centrerende diftong, resp. /*εə*/ en /*œə*/ dus, geklonken zal hebben. En wat de zaken helemaal vertroebelt: die laatste realisaties kunnen zich uiteraard ook uit een voorstadium met sluitende diftong ontwikkeld hebben. Voor de interpretatie van de hedendaagse Brabantse dialecten is de kwestie m.i. irrelevant. Zeker is, dat in zowat alle hedendaagse taalvariëteiten in Brabant op basis van Owg *î* en *ÿ* hetzij centrerende diftongen, hetzij monoftongen ontstaan zijn.¹⁸

1.3.2.4.b *Sluitende diftongen in moderne Brabantse dialecten*

Min of meer recente evoluties hebben in de Brabantse dialecten weinig sluitende diftongen opgeleverd, tenzij als louter fonetische oppervlakterealisaties. Verderop (in specifieke beschrijvingen van foneemsystemen) zal blijken dat

¹⁸ Daarbij valt op te merken dat monoftongering op basis van een centrerende diftong als een natuurlijker proces moet gelden, dan op basis van een sluitende diftong: resp. zou dat dan gebeuren door assimilatie van *sjwa* aan de eerste component, en daaropvolgende wegval ervan.

sommige Brabantse dialecten, met name vooral de meer noordelijke, weliswaar zulke complexe klanken vertonen, maar dat die op het fonologische vlak nauwelijks een rol spelen; de diftongering is m.a.w. bijna in alle gevallen niet of ten hoogste marginaal distinctief. Ik geef toch even een overzicht.

Secundaire diftongering van /e./ en /o./ (resp. tot [e.i] en [o.u] of [o.i]) komt vrij frequent voor in noordelijk en centraal Brabants, cf. voor Tilburg (K 183) (Boutkan & Kossmann 1996: 18-20); in de meeste van die dialecten echter uitsluitend aan morfeemeinde, b.v. *me(.)i – zo(.)u* (resp. *mee – zo*). In dezelfde dialecten blijven ook de representanten van Ndl. *ou/au* (b.v. *hout – kou – kauw*) en (alleen aan morfeemeinde) *ei/ij* (b.v. *hei, wei, hij, wij*) diftongisch. Er zijn daarbij heel verschillende verhoudingen ontstaan tussen de diverse historisch bepaalde typen, cf. voor *au/âu* De Schutter (1968), met mogelijk heel verschillende vormen van integratie in de specifieke foneemsystemen. Ik ga daar op deze plaats niet verder op in.¹⁹ Vrijwel dezelfde toestand als in Tilburg vinden wij trouwens ook in Roosendaal (K 174) en in Kapellen (K 221).

Sluitende diftongen spelen, althans in fonetisch opzicht, een belangrijker rol in het Noord-Brabants van Oerle (L 221): de halfopen monoftongen /e./-o./-o./ zijn daar verder geëvolueerd tot /ei./-oy./-ou./, zonder dat daardoor nieuwe opposities ontstaan zijn. Dat lijkt dezelfde toestand die we in Zuid-Brabant en de zuidelijke helft van de provincie Antwerpen aantreffen. Daar zijn sluitende diftongen frequenter, maar ze zijn volledig in het bestaande systeem ‘ondergesneeuwd’: zo is ook in Aarschot, P 025, [o(.i)] niet meer dan een fonetische realisatie, die in alle omgevingen de plaats van /o(.)/ ingenomen heeft: de klank oponeert niet met andere geronde achterdiftongen, en evenmin met monoftongische /o./ (cf. Pauwels 1958: 47-48).

1.3.2.4.c Centrerende diftongen

Over het algemeen gaat men ervan uit dat verlenging van oorspronkelijk korte vocalen geleid heeft tot het ontstaan van lange monoftongen. Een uitzondering is wellicht geweest, zoals in punt 3.2.2 gesuggereerd, dat verlenging van /i/ en van hetumlautproduct van *aⁱ* in een belangrijke reeks woorden tot cen-

¹⁹ Boutkan & Kossmann (1996) opperen de mogelijkheid dat dit type van combinaties (a+w,a+j, a.+j a.+w, maar ook b.v. e.+w zoals in *leeuw*, u+j zoals in *roei*) als clusters van vocaal + /w/ of /j/ beschouwd moeten worden. Voor dialecten waar inderdaad twee verschillende klanken gehoord worden (dus ook b.v. in Roosendaal en Kapellen) is dat zeker een valabele hypothese. In dialecten waar uiteindelijk lange vocalen of centerende diftongen ontstaan zijn, ligt de zaak anders. Op dit interessante maar in de optiek van deze studie marginale fenomeen ga ik hier niet in.

terende diftong /eə/ geleid heeft; ook het umlautproduct van \hat{a}^i sluit daarbij aan. Die diftong kan zich dan in fonologisch opzicht gevoegd hebben bij de al heel vroeg tot stand gekomen /iə/ (uit \hat{e}^2 en eo), /yə/ (uit \hat{u}/iu voor /r/ of /w/) en /uə/ (uit \hat{o}).

Dat diftongensysteem werd dan nog eens aangevuld met de centrerende diftongen ontstaan uit \hat{i}/ai^i en uit $\hat{u}/iu/oi$, eventueel op basis van een voorstadium met sluitende diftong (cf. § 1.3.2.4.a). Wij kunnen op basis van de latere evolutie aannemen dat $\hat{u}/iu/oi$ zich na palatalisering ontwikkeld moet hebben tot iets dat uiteindelijk als /œə/ geklonken zal hebben. ai splitste zich, zoals in de overige Nederlandse dialecten, op in twee realisaties, die, ook weer voortbouwend op de latere evoluties in diverse dialecten, waarschijnlijk als /eə/ (in de stam van woorden zonder umlautsfactor) en /æə/ (die met umlautsfactor) geklonken zullen hebben. /i/ sloot zich (waarschijnlijk na geruime tijd, en vooral na een imposant aantal tussenstadia) bij de tweede realisatie aan.

Op die manier zouden er (eventueel in diverse stadia van het Brabants) drie openingsrijen van centrerende diftongen geweest zijn, die er voor resp. de ongeronde, de geronde voorvocalen en de achtervocalen in abstracto zo uitgezien zullen hebben: (1) iə-ēə-æə, (2) yə-/-/-œə, (3) uə/-oə-/-/. Alleen de openingsreeks met gespreide palatale vocaal als eerste lid is dus volledig. Zo'n constellatie met 'open plaatsen' is natuurlijk de 'gedroomde biotoop' voor verdere evoluties met potentieel heel verschillende ontwikkelingslijnen. Wie dit patroon verwachtte krijgt met de Brabantse dialecten een overtuigende bevestiging van de hypothese.

De evolutie van de centrerende diftongen is verder dan ook alles behalve rechtlijnig geweest, behalve voor de meest gesloten representanten, de erfgenamen van resp. Owg \hat{e}^2/eo , \hat{u}/iu en \hat{o} : die zijn overal in Brabant gemonofoon-geerd (tot resp. /i./, /y./ en /u./); in sommige, vooral zuidelijke dialecten hebben die, net zoals de andere lange monofontongen (/e./-/o./-/o./, ontstaan door verlenging in open lettergreep), daarna een opener realisatie gekregen.

De centrerende diftongen van de tweede openingsgraad, /eə/ < ai^0 en /oə/ < au , zijn in de noordelijke helft van het Brabants (Noord-Brabant behalve het uiterste zuidwesten)²⁰ eveneens gemonofoon-geerd, en zo samengevallen met het verlengingsproduct van resp. i/e en u/o . Verderop naar het zuiden (het gebied in België) zijn ze diftongisch gebleven, maar het eerste element is een

²⁰ Onder de verder opgevoerde specifieke systemen onttrekt alleen Roosendaal zich aan die regelmaat.

trap geslotener geworden; dat resulteert in resp. /iə/ en /uə/. Het laatste is in een zuidwestelijk gebied (met als centrum de Brusselse agglomeratie) gepalataliseerd tot /yə/, een fenomeen dat zich ook in een groot deel van Oost-Vlaanderen heeft doorgezet (echter niet in het ‘Brabantse’ Aalst).

De derde openingsgraad wordt in ons lijstje gerepresenteerd door /æə/ en /ɔə/ (waarschijnlijk < ouder /œə/). Die blijven als diftong bewaard in een groot deel van het zuidelijke Brabants (Zuid-Brabant en delen van de provincie Antwerpen); in een aanzienlijk deel van Noord-Brabant en Antwerpen zijn /eə/ en /æə/ samengevallen, en dat samenvalproduct is gemonofoonget tot /ɛ./.²¹ Dat stadium vinden wij b.v. in Tilburg (cf. Boutkan & Kossmann 1996: 22), en Kapellen. In diezelfde gebieden is ook /œə/ gemonofoonget tot /œ./.

In het zuiden van het Brabants is /æə/ bewaard, eventueel gerealiseerd als [a.ə], of in een aantal stadsdialecten zoals het Leuvens en het Aarschots, gemonofoonget tot /æ./ of zelfs /a./ De twee componenten van /œə/ zijn in hetzelfde gebied gedissimileerd, met /ɔə/ als resultaat. Ook dat monofonget in bepaalde dialecten tot /ɔ./; maar die laatste evolutie was wel afhankelijk van het vrijkomen van die systeemplaats, die van oudsher bezet was geweest door de erfgenaam van gerekte *a en *ā (cf. verder in § 1.3.3.1).

1.3.2.4.d Stijgende diftongen

Diftongen van het type /iɛ/ en /uɔ/, waarbij het tweede element dus een specifieke klankkleur ontleent aan het eerste, waarna meestal dat eerste element minder geprononceerd wordt, soms zelfs tot [j] resp. [w] devocaliseert, komen in de Brabantse dialecten niet veel voor. Maar in sommige zijn ze toch wel present. Van Ginneken (1932-33) heeft /iɛ/ al gesignaleerd in woorden met oorspronkelijk /ɛ/ of /a/ voor /r/+D (b.v. *pje:(r)t = paard*) in zuidelijke Brabantse dialecten. Maar vanwege de uiterst sterke beperkingen in distributie is twijfel aan de foneemstatus van de klankcombinatie meer dan gerechtvaardigd.

Wat anders zijn de stijgende diftongen in bepaalde West-Noord-Brabantse streektaalen, o.a. die van Roosendaal, die zich in een groot aantal omgevingen uit resp. [iə] en [uə] (b.v. in resp. *bleek* en *boom*) ontwikkeld hebben.²²

²¹ Het is natuurlijk ook mogelijk dat zich in die dialecten nooit /æə/ ontwikkeld heeft, maar dat /eə/ (eventueel < /ei/) direct bij de andere representanten, uit korte monofonget, is gaan aansluiten.

²² In andere dialecten in dezelfde regio treden als eindproduct van de evolutie resp. /e./ en /o./ op, die met het verlengingsproduct van *i/ɛ/ en *u/o zijn samengevallen.

Voor zover ik het overzie zijn stijgende diftongen in Brabant nergens in oppositie komen te staan met andere diftongen. We kunnen dit dan ook als een louter fonetische evolutie in het diftongeringsproces zien, en als onderliggend foneem een centrerende diftong poneren.

1.3.2.5. Verkorting van lange vocalen (oorspronkelijk lange en verlengde vocalen)

1.3.2.5.a *Verkorting van de gesloten gespannen vocalen* trad, behalve voor /r/, consequent op in Tilburg, maar niet noodzakelijk in andere Noord-Brabantse dialecten; in die andere dialecten (b.v. de ‘Oerse taal’, cf. De Bont 1962) en ook verderop in het zuiden is het fenomeen beperkt tot een klein aantal fonologische omgevingen. De drie gesloten vocalen worden allemaal (meestal) verkort als ze gevolgd worden door een consonantcluster (niet als dat met /r/ begint); bij /y./ komt dat alleen voor in bimorfematische vormen (b.v. [zykt] (= *(hij) zoekt*)); bij /i./ en /u./ ook in monomorfematische woorden zoals [biχt-vrint-kurs-kust] (= *biecht, vriend, koers, koest*). De geronde achtervocaal /u/ is in heel veel dialecten ook voor enkelvoudige velare consonant opgesplitst geraakt in een lange en een korte variant: alweer is hier lexicale diffusie in het spel. Door verkorting valt de vocaal structureel samen met de oorspronkelijke ongespannen /u/ (b.v. in [krum-buχt] (= *krom, bocht = rommel*)). Verkorting komt (meestal?) wel voor in b.v. *broek, doek, genoeg*, maar niet in *vloek, (ik) zwoeg, (ik) droeg*.^{23 24} Verder is verkorting ook algemeen voor /j/ (b.v. *ruje, kuj, blæjə* (= *roeien, koe(ien), bloeden*)).

1.3.2.5.b *Verkorting van de overige lange vocalen* is een gewoon fenomeen in de Brabantse dialecten, en treedt voornamelijk op als de syllabe met zo’n vocaal afgesloten wordt door een consonantcluster; meer specifieke regels betreffen telkens verschillende geografische gebieden. Ik ga er hier niet ten

²³ Wellicht is het beter ervan uit te gaan dat bij de woorden met verkorting van /u./ eigenlijk aantrekking plaats heeft gehad door de vanouds optredende ongespannen /u/ (b.v. in *boek, toeng* (‘bok, tong’)) die zich in alle Brabantse dialecten ontwikkeld heeft.

²⁴ Heel zeldzaam is het dat voor een bepaald woord zowel verkorte als niet-verkorte vormen in gebruik zijn, soms ook in hetzelfde dialect; een voorbeeld daarvan is *snoek* dat in Kapellen zowel met lange als met korte [u(.)] gerealiseerd kan worden.

gronde op in:²⁵ alleen het feit dat alle Brabantse dialecten (net trouwens als andere zuidelijke dialecten) dit type van positioneel bepaalde verkorting kennen is van belang.

Bij oorspronkelijk verlengde klinkers kan de klankkleur van de resulterende verkorte vocaal in sterke mate afwijken van de klankkleur van de oorspronkelijke korte vocaal waar de verlengde op teruggaat. In veel gevallen is bij verkorting de klankkleur van een vroeger realisatiestadium bewaard gebleven. Voorbeelden zijn:

- ♦ (hij) *møkt* als verkortingsproduct ook in gebieden waar op basis van de huidige realisatie van de lange klinker */*mukt/*møkt/* enz. als verkorting verwacht had kunnen worden (o.a. in Aarschot en Brussel, cf. §§ 5.4 en 5.1).
- ♦ (hij) *flæt* resp. *flet(/)* bij vormen als (inf.) *fløate* resp. in Antwerpen, Turnhout, Mol, Brussel, en Aarschot, en in Aalst en Leuven.

Gevalen zoals de genoemde zijn duidelijk bij een vroeger stadium van de realisatie gevormd, en zijn bewaard gebleven toen de lange basisklank ging verschuiven.

Het resultaat van de verkorting van gespannen vocalen is wel vrijwel altijd een klank die ook als typerisatie van een ongespannen foneem verschijnt. Dat kan impliceren dat de openingsgraad van de oorspronkelijke en de verkorte variant verschilt, ook in gevallen waar we niet op een of ander voorstadium terug kunnen koppelen. Voorbeelden zijn $[\gamma e.və - \gamma eft]$ (*geven - (hij) geeft*) in Mol en Kapellen, $[bo:r - burkə]$ (*boer - boertje*) in Leuven en Brussel, enz.

Het ‘vrijwel’ in de bovenstaande formulering heeft wat mijn onderzoekje betreft uitsluitend betrekking op het Tilburgs: Boutkan & Kossmann (1996: 3-4) geven als verkortingsproduct van */i./ - /y./ - /u./* (in woorden met een stam die eindigt op */r/*, de enige omgeving waar deze fonemen lang gerealiseerd kunnen worden) resp. $[i]-[y]-[u]$, en dat zijn realisaties die niet in het autonome, dus niet door verkorting ontstane, korte (ongespannen) systeem passen. Uiteraard zijn dat wel de typerisaties van dezelfde gespannen fone-

²⁵ Andere verkortingsfenomenen dan de pas genoemde algemene tendens hebben vaak verschillende toepassingsdomeinen in het grote geografische gebied. Te vermelden zijn zeker:

- Verkorting in veel voorkomende functiewoorden zoals preposities, b.v. *nør - vør* (*‘naar - voor’*).
- Verkorting in (een beperkt aantal) gelexicaliseerde samenstellingen van het type *voordeur*, *schuurdeur*, *boterham* en namen zoals *Peerdsbos*, waarbij het eerste element van de samenstelling verkorting ondergaat.
- Verkorting in bepaalde afleidingen, (diminutieven, adjectieven op -ig (b.v. *gierig*, *smerig*), enz. Ook hier is het enige wat voor dit onderzoek van belang is, dat zulke tendensen voorkomen, en dat op die manier het areaal van de korte vocalen versterkt wordt.

men gevolgd door een willekeurige andere consonant dan /r/; als de waarning van de auteurs klopt betekent dat dus eigenlijk dat bij de genoemde vocalen in ‘verkortingsomgevingen’ voor /r/ de gespannen maar niet verlengde vocalen verschijnen. Dat is, gegeven de algemene structuur van de Brabantse dialecten, een absoluut alleenstaand geval, althans in de verderop gepresenteerde systemen. Op de problematiek van de verkorting in Brabantse dialecten ga ik hier niet verder in: zowel voor de distributie van het verschijnsel, als voor het uiteindelijke resultaat bij diverse gespannen vocalen en/of diftongen zijn er grote verschillen in de specifieke dialecten.

1.3.2.5.c Verkorting van diftongen

Wat verkortings-tendensen betreft vertonen diftongen een wat ander beeld dan de lange vocalen. Monoftongering en daarmee gepaard gaande verkorting is bij de diftongen niet algemeen van toepassing. Net als in andere Nederlandse dialecten zijn de post-Oudwestgermaanse diftongen /iə/, /yə/, /uə/ (resp. in *brief*, *muur*, *boer*) al heel vroeg gemonoftongeed tot resp. /i./, /y./, /u./.

Hun plaats in het diftongensysteem werd in veel dialecten al vroeg opnieuw ingenomen door de ontwikkeling van Owg *ai*⁰ en *au* tot resp. /eə/ > /iə/ en /oə/ > /uə/. Die worden in de Midden-Brabantse plattelandsdialecten (Kapellen en Mol) nooit, in het Antwerps niet consequent verkort. In de Zuid-Brabantse dialecten daarentegen is verkorting bij deze diftongen vrij algemeen.

De overige diftongen hebben zich in de noordelijke en noordelijk-centrale Brabantse dialecten helemaal niet ontwikkeld of zijn in een vroeg stadium opnieuw gemonoftongeed; wel zijn ze present in Midden-Brabantse stadsvaariëteiten zoals het Antwerps, en in alle Zuid-Brabantse dialecten. Die kennen allemaal wel verkorting, maar de resulterende korte vocalen gaan duidelijk terug op een vroeger fonetisch stadium (cf. § 1.3.2.5.b), dat van voor de ‘opening’ van het eerste lid; het resultaat is dan /ɛ/ (zowel bij /eə/ als bij /æə/) en /œ/ (bij /oə/). Dat is dus telkens de klankkleur die alle noordelijke variëteiten en de Midden-Brabantse plattelandsdialecten ook hebben bij verkorting van de lange monoftongische vocalen die aan dezelfde historische uitgangsfonemen beantwoorden.²⁶

²⁶ Dit feit is in zekere zin intrigerend, omdat het gelijke gedrag van de Midden-Brabantse plattelandsdialecten en alle andere Midden- en Zuid-Brabantse dialecten eigenlijk het makkelijkst te verklaren zou zijn door een monoftongisch voorstadium dat dan in alle Brabantse dialecten voor de betreffende vocalen bestaan zou moeten hebben. Maar zo’n hypothese staat haaks op het algemene idee i.v.m. de taalevoluties in Brabant, en is nauwelijks met mogelijke trajecten tussen het Westgermaanse voorstadium en de hedendaagse foneemsystemen te verzoenen.

1.3.3. Enkele belangrijke specifieke tendensen

Het spreekt voor zich dat in het Brabantse dialectlandschap ook klankevoluties voorkomen die alleen in een deel ervan echt constituerend voor het fonologische systeem zijn geworden. Ik bespreek er daar drie van, omdat die een echt bepalende rol gespeeld hebben in de structuur van een beperkt aantal als belangrijk ervaren (i.e. goed beschreven) dialecten.

1.3.3.1. *De evolutie van open /ɔ./ (<Owg a⁰/ā⁰) in Zuid-Brabantse stadsdialecten*

Het enige hier te bespreken fenomeen dat strikt beperkt is tot een deel van de Brabantse dialecten (met name bijna alle zuidelijke stadsdialecten), betreft de behandeling van de open /ɔ./ (uit Owg gerekte a⁰ of ā⁰), die algemeen is in alle Noord- en Midden-Brabantse dialecten en ook in de plattelandsdialecten van Zuid-Brabant én in het Aalsters. Die klank verschijnt in het stadsdialect van Brussel²⁷ en in het Leuvens als /u./ . Dat is op het eerste gezicht onbegrijpelijk, omdat die klank op zijn natuurlijke traject van ‘open’ /ɔ./ naar extreem gesloten /u./ ten minste de geronde achtervocaal /o./ (gerekt uit *u/o) zou moeten passeren en die hetzij meeslepen, hetzij naar een andere articulatie wegduwen; geen van beide mogelijkheden is gerealiseerd: Owg o/u verschijnt gewoon als een open [oː]. Dat die dus op z’n plaats blijft (of hooguit iets opener²⁸ gerealiseerd wordt) terwijl de representant van a⁰/ā⁰ ‘voorbij trekt’ is uiteraard een erg onnatuurlijk fenomeen.

Een mogelijke alternatieve verklaringsgrond wordt gesuggereerd door de evoluties in andere zuidelijke stadsdialecten (Mechelen, Aarschot, met resp. [a.] en [œ.]). Een mogelijk evolutiepad zou het volgende kunnen zijn: de Brabantse eenheidsklank [ɔ.] wordt in de Zuid-Brabantse stadstalen gemedialiseerd en gediftonggeerd tot [əu]. Voor de verdere evolutie zijn er dan twee mogelijke trajecten:

- ◆ Het mediale eerste element wordt aan het tweede geassimileerd; dat levert dus [uu] op, en de twee nu gelijk geworden delen van de diftong smelten samen in lange /u./ . Dat is gebeurd in Brussel en in Leuven.
- ◆ Het alternatief is dat het tweede deel van de diftong zich aan het eerste aanpast: [əə]; ook hier smelten de twee componenten weer samen, dit-

²⁷ Niet echter in de onmiddellijke periferie, zelfs niet in andere delen van de agglomeratie zelf, cf. De Vriendt (2003: 16).

²⁸ Opener realisatie van alle gespannen vocalen is een kenmerk van de meeste stadsdialecten in Brabant.

maal in een lange mediale klank, die verder kan evolueren tot lange [a.] (veropening) of tot [o.] (ronding).

De pas geschetste mogelijke evolutie roept natuurlijk veel vragen op. Vooral bezwaarlijk is, dat de diftongering in dit geval wel heel aparte kenmerken heeft, die volledig afwijken van wat voor de rest van ons verhaal aan diftongeringstendensen geponeerd is: het resultaat is ditmaal geen centrerende diftong, zoals voor het hele Brabantse gebied meestal geponeerd kàn (maar zeker niet hóéft te) worden, cf. § 1.3.2.4.a. Dan is er nog het feit dat er (in eerste instantie) bepaald geen sprake is van een opener realisatie van het eerste element t.o.v. het monoftongische voorstadium. Maar allebei die omstandigheden vallen natuurlijk wel enigszins te verklaren vanuit het feit dat /ɔ./ nu eenmaal qua openingsgraad het einde van de reeks geronde achtervocalen bezet hield. /ɔ./ kon nauwelijks een andere weg op dan die van de medialisering; maar daardoor ging het dan weer dicht bij /ə/, het tweede deel van de potentiële diftong-in-wording aansluiten. Dat moest bijna automatisch tot de tweede mogelijke evolutie leiden. Om de eerste evolutie (die in Brussel en Leuven dus) mogelijk te maken moesten de twee elementen van de diftong juist sterk van elkaar verschillen: de evolutie tot /ou/ was dan een perfecte kandidaat.

Dàt de evolutie in gang gezet werd, kan natuurlijk van doen gehad hebben met de boven genoemde tendens, precies in de zuidelijke Brabantse stadsdialecten, om /ɔə/ (uit Owg *î/ai[†]) te monoftongeren, waardoor dus twee ruim bezette fonemen samen dreigden te vallen.

1.3.3.2. *Spontane palatalisering van geronde achtervocalen*

Algemene palatalisering van *û is in het Brabants net zo ‘gewoon’ als in andere Frankische dialecten: afgezien van wat relicten is al in een heel vroeg stadium overal /ÿ/ in de plaats gekomen. Veel minder verspreid is de veralgemeende palatalisering van /uə/ tot /yə/, een verschijnsel dat vooral in Oost-Vlaamse dialecten is opgetreden (cf. o.a. Taeldeman 1978: 29 en 36),²⁹ maar dat in Brabant vrijwel beperkt is tot de Brusselse regio.

²⁹ Taeldeman (1978: 36) acht het niet waarschijnlijk dat er een causaal verband zou zijn tussen de ontwikkeling in Oost-Vlaanderen en in Zuid-West-Brabant. Ondanks het bestaan, vlak bij de taalgrens, van een smalle corridor tussen het Oost-Vlaamse en het Zuid-Brabantse gebied ben ik geneigd hem gelijk te geven: in Oost-Vlaanderen gaat het waarschijnlijk om spontane palatalisatie (een tendens die inderdaad voornamelijk ‘westelijk’ is), in Brussel wellicht eerder om het naar elkaar toe groeien van verschillende stamvormen in verschillende fonologische contexten.

Het is denkbaar dat de ‘spontane’ palatalisering van /uə/ tot /yə/ in Brabant het gevolg is van het opheffen van een oude oppositie waarbij de (talrijke) woordvormen met /au/ gevolgd door umlautfactor de overhand gehaald hebben op die zonder geconditioneerde palatalisering, een mogelijkheid die ook door Taeldeman (1978) geopperd wordt.³⁰

1.3.3.3. *Ontronding van palatale vocalen*

Nog sterker beperkt is veralgemeende ontronding van palatale vocalen, maar het verschijnsel komt wel in een aantal Brabantse dialecten voor, o.a. in die van Aalst en Leuven, cf. een schetskaartje in Goossens (1977: 88), naar Versteegen (1941). Cf. verder in §§ 5.2 en 5.3.

2. SYSTEMEN VAN GESPANNEN VOCALLEN EN DIFTONGEN IN TWAALF BRABANTSE DIALECTEN: ALGEMENE BESCHOUWINGEN

Wie gespannen vocalen en diftongen als een stevig met elkaar verankerd systeem wil voorstellen, wordt natuurlijk geconfronteerd met de vraag hoe zo’n systeem gevisualiseerd kan worden. Toch is zo’n eenheidssysteem meer dan gewenst: een opgesplitste presentatie (klassiek is die met de lange vocalen en de diftongen in verschillende tabellen) dreigt weinig inzicht te brengen in de structuur van systemen die in overweldigende mate bepaald worden door diftongering- en monoftongeringverschijnselen. In wat volgt opteer ik er dan ook voor om de twee te integreren. De klanken worden in maximaal zes kolommen weergegeven met van links naar rechts: (1) gespreide voorvocalen – (2) diftongen met een gespreide voorvocaal als eerste component – (3) geronde voorvocalen – (4) diftongen met een geronde voorvocaal als eerste element – (5) diftongen met een geronde achtervocaal als eerste element – (6) geronde achtervocalen. Ik ga er hierbij van uit dat diftongen direct aan-

³⁰ In het oosten van het Brabantse gebied komen wel palatale realisaties van Owg *au* voor, maar daar zijn die, met uitzondering van het dialect van Oerle, beperkt tot woorden waar umlaut de bepalende factor was, cf. de beschrijvingen voor Grave, Tilburg, Mol en Aarschot (§§ 3.1, 3.2, 4.3 en 5.3). Wat dat laatste dialect betreft blijkt de aparte foneemstatus van /yjə/ sterk onder druk te staan, cf. Pauwels (1960: 75); het aantal woorden waar dat nog voorkwam was uiterst beperkt, en de combinatie van drie klanken (met vaste /j/) zou erop kunnen wijzen dat er een herinterpretatie aan de gang was naar /y/ + /ə/ toe. In de volgende beschrijving wordt Aarschot toch nog als een /yə/-dialect opgevoerd.

sluiten bij de monoftong die we als eerste element van de tweeklank vinden, maar zich door het optreden van sjwa als tweede element, in het rijtje meer ‘centraal’ bevinden dan de monoftong waar ze bij aansluiten.

De zes realisatietypen komen lang niet in elk Brabants dialect voor; als dat toch het geval is, komt de constellatie alleen in de meest gesloten reeks vocalen voor.

In wat volgt bespreek ik twaalf specifieke systemen, verspreid over het hele territorium, cf. § 1.1, waar ook informatie te vinden is over de bronnen van de gegevens.

3. VIER NOORD-BRABANTSE DIALECTEN

3.1. HET DIALECT VAN GRAVE (L 110)

Het dialect van Grave is een heel typisch grensdialect,³¹ waarin een aantal algemeen-Brabantse fenomenen niet volledig hun stempel hebben kunnen drukken. Ik denk daarbij vooral aan de behandeling van Owg *î* en *û/iu*, waarbij voor vrij veel woorden een niet-gediftongeerde realisatie van de vocaal is blijven bestaan, en van Owg *a/â*, waarbij de ‘Brabantse’ velarisering tot [ɔ.] weliswaar frequent maar niet algemeen is.

De beschrijving baseer ik op Jacob (1937). Daarin vinden wij, zoals in die tijd gebruikelijk, een uitvoerige lijst van klanken, waaruit door redenering het foneemsysteem gedestilleerd wordt. Een probleem vormen hier, zoals bij alle oude dialectmonografieën, de gebruikte tekens. De soms wat aandoenlijke pogingen om de precieze articulatorische waarde van de klanken weer te geven zijn niet altijd adequaat te noemen, maar dankzij vergelijking met de gegevens van RND en in mindere mate FAND, lijkt de volgende reconstructie van het langevocalensysteem toch wel aannemelijk:

³¹ Van Bree (2016: 546) wijst erop dat het hele Land van Cuijk, met inbegrip van Grave, veel ‘westelijk-centrale’ kenmerken vertoont. Ook andere Oost-Noord-Brabantse dialecten vertonen behoorlijk wat raakvlakken met o.a. Limburgse en Gelderse dialecten, cf. ook De Schutter (2013: 290-291).

I	i. (î) <i>wijs</i>	iə ê/eo <i>brief</i>	y. (û/iu)-ôⁱ <i>huis zoek</i>	yə auⁱ <i>geloof</i>	u./uə ³² ô⁰ <i>boer</i>
II	e./eə i/e-ai⁰ <i>lees steen</i>	ø. uⁱ <i>deur</i>		o. u/o⁰-au⁰ <i>boven brood</i>	
III	ε. i/e-aⁱ-âⁱ-aiⁱ-(î) <i>keel kaas eik rijk</i>	œ. (û/iu) <i>tuin</i>		(v.) ---	<i>mouw</i>
IV	a. (a⁰ â⁰) <i>water</i>		ɔ./ɔə (a⁰ â⁰) <i>avond zaad</i>		

Schema 1: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers en tweeklanken in Grave³³

Een paar dingen vallen op:

- ♦ Afgezien van de meest gesloten rij (en daarbij dan nog alleen bij de voorklinkers) speelt diftongering geen enkele onderscheidende rol, hoewel ze in fonetische noteringen vrij veel voorkomt. Een typisch noordelijke karakteristiek is het samenvallen van ‘zacht-’ en ‘scherp’-lange *ee* en *oo*. Wat die laatste betreft is vooral opmerkelijk dat *au⁰* dus geen diftongisch resultaat oplevert, terwijl *auⁱ* dat wel doet. Dat zou wel een argument kunnen zijn voor de mogelijkheid dat ook *au⁰* in een bepaald stadium van de evolutie een diftongische realisatie gekend heeft: [uə], dat later opener gerealiseerd kan zijn en dan gemonoftongeed. Iets vergelijkbaars zien wij ook in het Roosendaals, cf. § 3.4.

³² Uit alle beschikbare waarnemingen blijkt dat er bij de voorvocalen van deze reeks een fonologische oppositie is tussen monoftongen en diftongen. Beide realisaties zijn ook te vinden voor de achtervocaal, maar daar gaat het kennelijk om fonetische alternanten.

³³ In deze en alle volgende representaties worden de vocaalfonemen over vier openingsgraden verdeeld. De eenheden worden over drie rijen gerepresenteerd: op de eerste (romein) het hedendaagse foneem (tussen haakjes staan die klanken waarvoor foneemstatus ten minste betwistbaar is), op de tweede (vet): de profonemen waar het moderne foneem op teruggaat (tussen haakjes betekent dat niet alle woorden met het betreffende profonem tot hetzelfde hedendaagse foneem geleid hebben), op de derde (cursief) worden voorbeelden gegeven van woorden met de diverse profonemen.

- ♦ Er zijn een paar gevallen van lexicale diffusie bij de evolutie: behalve bij de in Brabant wijd verbreide oppositie [e.]-[ɛ.] (uit Owg *e/i* en *ä*) is die er, zoals boven al gemeld, ook bij woorden met Owg *î* en *û* (b.v. *wijs-huis* tegenover *rijk-tuin*, met resp. /i./-/y./ en /ɛ./-/œ./); verder komen zowel de palatale [a.] als de achtervoacaal [ɔ.] voor als erfgenamen van korte en lange $a^{\theta}/\bar{a}^{\theta}$. Of die in fonologische oppositie met elkaar staan is mij uit Jacob (1937) niet duidelijk geworden; het bijkomende materiaal uit RND en FAND is niet rijk genoeg om stevige conclusies te wettigen.

3.2. HET DIALECT VAN OERLE (L 224)

Dit dialect vertoont een aantal vrij merkwaardige karakteristieken; sommige daarvan spelen ook in andere Brabantse dialecten een rol, maar er zijn ook wat aspecten die uniek zijn, en die wellicht juist daardoor een verhelderend licht zouden kunnen werpen op de evolutie van het hele beschouwde dialectgebied. Ik wil hier meteen een caveat inbouwen: het is niet mijn ambitie om de eventuele implicaties van De Bont z'n uitzonderlijk gedetailleerde beschrijving na te trekken. Ik wil er wel op wijzen dat meer dan voor de andere voorgestelde dialecten de opsplitsingen van protofonemen naar verschillende realisaties in de moderne 'Oerse taal' geregeerd lijken te worden door fonologische condities. Ik wijs in wat nu direct volgt op een aantal daarvan; de vraag in hoeverre dat de gevallen met 'lexicale diffusie' in andere Brabantse dialecten³⁴ zou kunnen verklaren, is zeker relevant, maar lijkt mij op basis alleen maar van dit synchrone materiaal, niet te beantwoorden.

Het bijzonder consciëntieuze overzicht van De Bont lijkt mij voor het ontstaan van de hedendaagse 'verlengbare' vocalen en diftongen als volgt samen te vatten: er zijn vier openingsgraden. Daarbij is heel kenmerkend dat in twee gevallen afstammelingen van dezelfde basisfonemen volgens de omgeving waarin ze voorkomen, over twee niveaus verdeeld zijn geraakt, cf. verder in deze §. Een en ander wordt samengevat in schema 2:

³⁴ Ook in het dialect van Oerle komt lexicale diffusie trouwens overvloedig voor; in wat hier volgt wordt niet op alle gevallen ingegaan.

IA	i(.) ê/eo brief	y(.) ô ⁱ zoeken	u(.) ô ^o boer		
II	e. ai ^o -(â ⁱ)-(î) steen-kaas-rijk	ø. au brood-geloof	o. (a ^o -â ^o) water		
III	ɛi i/e-a ⁱ -(î) lees-beek-blij	œ.y u ⁱ /o deur	œ. û/iu huis	ɔu u/o ^o boven	ɔ (a ^o -â ^o) haak
IV	æ. (â ⁱ)-ai ⁱ veeg - eik	(au) -- koud/kou	(a.u) -- kauw		

Schema 2: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers en tweeklanken in Oerle

Een blik op de tabel is genoeg om het wel heel uitzonderlijke karakter van het klinkersysteem van Oerle door te krijgen, in vergelijking met dat van (andere) Brabantse dialecten. Ik bespreek kort de meest kenmerkende zaken:

- ♦ Het fonologische systeem van het dialect van Oerle is onder de hier te bespreken systemen uniek in ten minste twee opzichten. Ten eerste: graad III is met vijf verschillende realisaties (veel) sterker bezet dan de meer gesloten graden I en II.
- ♦ Even uitzonderlijk is dat fonetische varianten op basis van omgeving, met name de aard van de volgende medeklinker, over duidelijk verschillende openingscategorieën verspreid zijn. Dat is het geval met de erfgenamen van Owg a^o/â^o, en die van âⁱ: voor alveolare consonant krijgen wij resp. /o./ en /e./, voor velare of labiale /ɔ./ en /æ./ . Een nog sterkere complicatie voor de interpretatie van het systeem is dat /e./ ook verschijnt in woorden met een heel andere basisvocaal. Op deze uitzonderlijke situatie kan ik hier niet verder ingaan, maar wellicht is een verklaring te vinden in een tendens om elementen meer gesloten te gaan realiseren.
- ♦ Een absoluut onverwacht kenmerk van dit oostelijke dialect is verder dat er geen verschil is blijven bestaan tussen au^o en auⁱ. Voor allebei geeft De Bont /o./ . Een heel andere situatie is dat dus dan in de eveneens oostelijke dialecten van Turnhout en Aarschot (cf. resp. § 4.2 en § 5.4), die allebei ook volledig of voor een groot deel schoonschip gemaakt hebben met de oude splitsing, maar daarbij voor de velare vocaal gekozen hebben. De

keuze voor de palatale vocaal in Oerle heeft wel een parallel in het zuidwestelijke Brussels, cf. verder § 5.1. Het is trouwens wel waarschijnlijk dat /o./ in een vroeger stadium een meer gesloten voorganger (niveau I) gehad heeft. Dat zou ten minste in verband gebracht kunnen worden met het feit dat de erfgenamen van *u/o* (en analogisch (?) die van *e/i*) uitzonderlijk open gerealiseerd worden, in vergelijking met wat we in andere Brabantse dialecten aantreffen: een geval van ‘push-chain’ dus.

De uitzonderingstoestand van het dialect van Oerle onder de ‘Brabantse’ dialecten krijgt helemaal een bizarre toets als wij kijken naar de behandeling van Owg *î* en *ai*¹; daarvoor heb ik in § 1.3.1 de hypothese geponeerd dat die in één enkel Brabants profoneem zijn samengevallen. De behandeling van de twee bronklanken in Oerle nu lijkt in flagrante tegenspraak met die hypothese: *î* heeft consequent tot een foneem (weliswaar met twee fonetische alternanten) op openingsniveau II geleid, terwijl *ai*¹ even consequent op niveau IV verschijnt. Nog spannender wordt het met de vaststelling dat *â*¹ gedeeltelijk met een van de representanten op niveau II is samengevallen, gedeeltelijk met de enige representant van niveau IV. Zonder een heel grondige analyse van De Bont z’n materiaal, in vergelijking met wat in de omliggende dialecten voorkomt, zal dit feitencomplex wel niet te duiden zijn. De minst onwaarschijnlijke hypothese lijkt mij te zijn, dat in *d’Oerse taal* verschillende systemen (het Brabantse dus en ten minste één meer oostelijk systeem) in interactie zijn geraakt. Hòè we ons dat moeten voorstellen is mij niet duidelijk; dàt het mogelijk gebeurd is, is voor een dialect in de periferie van het zuiver-Brabantse gebied natuurlijk wel logisch.³⁵

3.3. HET DIALECT VAN TILBURG (K 183)

Voor dit door en door ‘Brabantse’³⁶ dialect kunnen wij bij de gespannen en diftongische vocalen het volgende systeem poneren (cf. Boutkan & Kossman 1996: 3).³⁷

³⁵ Men vergelijk ook het hier en daar wat disparate beeld van het dialect van Grave (§ 3.1). Natuurlijk is het bewaard blijven van een ‘vroegere’ klankstructuur in een aantal louter lexicaal bepaalde uitzonderingen minder bedreigend voor de theorie dan wat we voor de evolutie in Oerle genoodzaakt zijn te poneren.

³⁶ Cf. voor deze kwalificatie De Schutter (2013: 290-291).

³⁷ De auteurs geven in hun overzicht vijf hoogtegraden aan. De eerste twee heb ik samengenomen; dat heeft ermee te maken dat de representanten van de twee openingsgraden heel dicht bij elkaar liggen, en tezamen komen ze zowat overeen met wat mainstream in de overige Brabantse dialecten op niveau I samenkomt. Op die manier zijn ook II en III, en zelfs IV heel goed te vergelijken met wat daar in veel van de overige beschreven dialecten in terecht komt.

IA	i(.) ê/eo brief	y(.) û/iu ^r -ô ⁱ muur	u(.) ô ⁰ boer
IB	i:(.) ai steen	y:(.) au ⁱ geloof	u:(.) au ⁰ brood
II	e. (i/e) lees	ø. u ⁱ deur	o. u ⁰ /o boven
III	ɛ. (i/e) â ⁱ -a ⁱ î-ai ⁱ beer rijk eik	œ. û/iu huis	ɔ. a ⁰ -â ⁰ water haak
IV	(a.) -- rand	(au) -- koud/kou	(a.u) -- kauw

Schema 3: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Tilburg

Heel karakteristiek in deze foneeminventaris is het volledig ontbreken van diftongen:³⁸ ook voor de afstammelingen van Owg *ai⁰*, *au⁰* en *aiⁱ* is monofongering algemeen geworden, zonder dat dat tot samenval met de overal in Brabant monofongische /i./, /y./, /u./ geleid heeft. Evenmin is er samenval met /e./-/ø./-/o.//. Fundamenteel kunnen wij stellen dat de ‘oude’ diftongering in de afstammelingen van Owg **ai** en **au** (met sjwa als tweede element) zo geherinterpreteerd is dat het tweede deel van de centrerende diftong zijn opener realisatie op het eerste deel overgedragen heeft. Als wij dus in reeks IB het resultaat zien van een (vrij recente?) versmelting van twee componenten, dan is er eigenlijk niets op tegen IA en IB tezamen op één niveau te plaatsen, in een systeem met zes kolommen: het normale patroon bij de oostelijke Brabantse dialecten. Dat is dan ook wat ik in het afsluitende overzicht (*Appendix II*) zal voorstellen.

De laatste openingsrij (IV) levert een amalgaam van fonologisch sterk beperkte klanken op: /a./, dat zonder enig probleem als een fonetische variant van het ongespannen (korte) vocaalfoneem /a/ te beschrijven is (beperkt tot

³⁸ Afgezien dan van de marginale [au]-[a.u]; cf. hiervoor Boutkan & Kossmann (1996:19), die zulke klankcombinaties als clusters van twee fonemen zien.

bepaalde fonologische omgevingen), en /au-a.u/, die in fonologische suppletie een heel beperkte distributie vertonen.

Opmerkelijk is ook het samenvallen van de twee andere niet-geronde voordiftongen /ɛə/ en /æə/ (resp. in *beer* en *pijp*) in de lange monoftong /ɛ./.

Ten slotte dient hier nog aan toegevoegd dat alle niet door consonant gedekte gespannen monoftongen als sluitende diftong gerealiseerd worden (cf. Boutkan & Kossmann 1996: 18-20). Maar dit feit blijft volledig buiten de voorstelling van het fonologische systeem.

3.4. HET DIALECT VAN ROSENDAAL (K 174)

Van het Roosendaals is mij geen monografie bekend.³⁹ Ik heb geprobeerd het dialectsysteem af te leiden op basis van RND en FAND. Het volgende staat zeker dicht bij het klinkersysteem van het dialect zowel van Roosendaal als van Wouw (K 173):

I	i. ê/eo i ⁰ <i>brief steen</i>	y. û/iu ^r ô ⁱ <i>muur zoek</i>	uə (au) <i>brood geloof boer</i>	u. ô
II	e. i/e-a ⁱ <i>hemel</i>	ø. u ⁱ <i>deur</i>	o. u ⁰ /o (au) <i>boven oog</i>	
III	ɛ./ɛi î a ⁱ <i>pijp eik</i>	œ./œy û/iu <i>huis</i>	ɔ. a ⁰ â [?] <i>water haak</i>	
IV	(æ.) — <i>(ver kar rand)</i>	(au) ----- <i>koud, kou, kauw</i>		

Schema 4: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Roosendaal

³⁹ Toch heb ik dit dialect willen opnemen, omdat het een van de weinige is in westelijk Noord-Brabant, die het verschijnsel van de diftongering op een interessante manier illustreert.

Zoals gezegd: dit dialectsysteem bevat centrerende diftongen; die worden in de RND meestal als zodanig voorgesteld, maar de FAND geeft meestal een stijgende diftong in de plaats.⁴⁰ In plaats van diftongisch /uə/ wordt in Roosendaal ook /o./ genoteerd (b.v. in *ogen* en *oren*), een notering die in de rest van westelijk Noord-Brabant voor alle woorden met Owg *au* de plaats heeft ingenomen van [uə], de realisatie die ten minste als basis in alle andere Brabantse dialecten geponeerd moet worden); of dat in Roosendaal tot lexicale diffusie geleid heeft kan ik op grond van de weinige gegevens waarover ik beschik, niet uitmaken.⁴¹ Wat verder opvalt is dat van de ‘normale’ splitsing van Owg *e/i* over /e./ en /ɛ./ geen sprake (meer?) is. En verder dat de erfgenamen van Owg *î* en *ÿ* zowel diftongisch als monoftongisch gerealiseerd kunnen worden.

4. VIER MIDDEN-BRABANTSE (‘ANTWERPSE’) DIALECTEN

4.1. HET DIALECT VAN KAPELLEN (K 221)

Dit dialect heeft substantieel, op twee punten na, hetzelfde systeem als dat van Tilburg; de twee ‘afwijkingen’ zijn:

- ♦ de meest gesloten diftongen zijn als zodanig bewaard gebleven (in Tilburg verschijnen monoftongen, die wel op een ander openingsniveau liggen dan /i./-/y./-/u./, cf. § 3.3).
- ♦ er zijn (zoals in Roosendaal en de andere westelijke dialecten) geen representanten van gepalataliseerde Owg *au*.

Het systeem van gespannen vocalen en diftongen ziet er dan ook als volgt uit (zie schema 5).

Ten slotte blijkt ook in Kapellen een fonologische regel actief waardoor niet door consonant gedekte gespannen vocalen tot sluitende diftong evolueren. Voorbeelden zijn *mei/mai*⁴² (Ndl. *mee*) – *lœi* (Ndl. *lui*) – *zœu* (Ndl. *zo*). Net als voor Tilburg geldt dat die realisaties niet tot het systematisch-fonologische domein gerekend kunnen worden.

⁴⁰ In de RND (notering door A.A. Weijnen) komen stijgende diftongen wel in Wouw (K 173) voor, maar niet in Roosendaal. Het gaat daarbij duidelijk om een fonetische realisatie (cf. boven), niet om de ontwikkeling van een nieuw foneemtype: we mogen veronderstellen dat in een vroeger stadium een centrerende diftong bestaan heeft.

⁴¹ Waarschijnlijk gaat het om een vervangingsproces (eventueel (mede) onder invloed van de standaardtaal), dat in westelijk Noord-Brabant grotendeels afgelopen is.

⁴² Er is zowel geografisch als persoonlijk bepaalde variatie wat de reële uitspraak betreft.

I	i. ê/eo <i>brief</i>	iə ai⁰ <i>steen</i>	y. û/iu^r-ôⁱ <i>muur zoek</i>	uə au <i>brood geloof boer</i>	u. ô⁰
II	e. (i/e) <i>lees</i>		ø. uⁱ <i>deur</i>		o. u⁰/o <i>boven</i>
III	ɛ. (i/e)-âⁱ-î-aiⁱ <i>beer kaas pijp geit</i>		œ. û/iu-oi <i>huis-fluit</i>		ɔ. a⁰-â⁰ <i>water-haak</i>
IV	(a.) ---		(au-a.u) ---		
	ver/rand		koud/kou - kauw		

Schema 5: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Kapellen

4.2. HET DIALECT VAN TURNHOUT (K 237)

Voor deze beschrijving van het stadsdialect van Turnhout heb ik me moeten baseren op de bestaande materiaalverzamelingen van de RND en van de FAND (materiaal-Goeman-Taeldeman). Tezamen leveren die een heel betrouwbaar beeld op, dat ik in de volgende tabel samenvat.

I	i. ê/eo <i>brief</i>	iə ai⁰ <i>steen</i>	y. û^r/iu^r-ôⁱ <i>muur zoek</i>	uə au <i>brood geloof boer</i>	u. ô⁰
II	e. i/e- aⁱ-âⁱ <i>lees- keel-beer-kaas</i>		ø. uⁱ <i>deur</i>		o. u⁰/o⁰ <i>boven</i>
III	(ɛ.) (i/e) <i>ver werk</i>	æi î-aiⁱ <i>pijp geit</i>		ɔi û/iu-oi <i>huis-fluit</i>	ɔ. a⁰-â⁰ <i>water-haak</i>
IV			(a.) (a⁰)	(a.u) (a/â+w)	
			<i>zacht brand blauw-oud</i>		

Schema 6: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Turnhout

De fonetische waarden van de fonemen die in het schema worden opgenomen zijn geen volkomen adequate weergave van het RND-materiaal: alle vocalen van de graden I en II worden daarin in overgrote meerderheid iets opener weergegeven dan hier gesuggereerd (dat laatste trouwens in overeenstemming met de FAND), en bovendien, ook alweer in grote meerderheid, met een lichte sjwa-naslag. Wellicht is die RND-weergave toch wel belangrijk, omdat die ten minste een partiële verklaring zou kunnen bieden voor het feit dat de twee verschillende representanten van Owg gerekte *e/i*, evenals de umlautsproducten van Owg *â* en gerekte *a*, samengevallen zijn, in afwijking van wat in de meeste Brabantse dialecten gebeurd is: door de opener realisatie en ten minste gedeeltelijke diftongering van /e./ kwam die realisatie dan wel heel dicht in de buurt van /εə/, de realisatie die we voor de ‘concurrent’ in heel veel Brabantse dialecten aantreffen.

Wat verder ook nog opvalt is de afwezigheid van een palatale diftong voor Owg *aiⁱ*. Niet onmogelijk is dat hier het karakter van ‘stadsdialect’ meegepeeld heeft om het toch nogal marginale palatale foneem op te ruimen. Maar natuurlijk kan hier ook gedacht worden aan de evolutie in het ook oostelijke plattelandsdialect van Oerle, waar *au* met en zonder umlautsfactor eveneens samengevallen zijn, zij het dan in een palatale vocaal.

4.3. HET DIALECT VAN MOL (K 276)

Voor de beschrijving van dit dialect heb ik uitsluitend de RND-transcripties gebruikt. Het systeem dat daaruit tevoorschijn komt is goed interpreteerbaar en lijkt een perfecte weergave van een typisch oostelijk Kempens dialect.

De twee meest gesloten rijen zijn heel goed te vergelijken met wat we voor Kapellen gevonden hebben, en dus ook met het Tilburgs. Het enige belangrijke verschil t.o.v. het Kapels is dat Owg *aiⁱ* anders behandeld wordt dan *ai^o*. Verwonderlijk is dat natuurlijk niet: als oostelijk Brabants dialect sluit het Mols aan bij wat we in Grave en Tilburg gevonden hebben, en wat ook in Aarschot het geval zal blijken te zijn (cf. § 5.4).

De twee overige openingsgraden vertonen een paar eigenzinnige trekjes:

- ♦ Owg *i-aiⁱ* wordt aanzienlijk opener gerealiseerd dan Owg *û/iu-oi*, en bovendien is de heel open realisatie van het eerste element [a.] echt dominant geworden: het tweede element verschijnt heel courant als [i] of [ə], of er is zelfs volledige monoftongering. Daarentegen is [və] een heel stabiele diftongische combinatie, die fonetisch op een geslotener niveau is blijven steken.

I	i. ê/eo <i>brief</i>	iə ai ⁰ <i>steen</i>	y. û ^r /iu ^r -ô ⁱ <i>muur zoek</i>	yə au ⁱ <i>geloof</i>	uə au ⁰ <i>brood</i>	u. ô ⁰ <i>boer</i>
II	e. (i/e) <i>lees</i>	ø. u ⁱ <i>deur</i>				o. u/o ⁰ <i>boven</i>
III	ε. (i/e)-a ⁱ -â ⁱ <i>keel-beer-kaas</i>		və û/iu-oi <i>huis-fluit</i>			v./ɔ. a ⁰ -â ⁰ <i>water-haak</i>
IV	(a.) <i>zacht brand</i>	a.i/a.ə î-ai ⁱ <i>pijp geit</i>		(a./au) <i>blauw-oud</i>		

Schema 7: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Mol

- ♦ Owg a^0 - a^0 wordt meestal erg gesloten gerealiseerd, en staat zo op dezelfde hoogte als /ε./ en het pas besproken /və/
- ♦ Heel open zijn ook nog /a./ en /a.-au/, maar die zijn ten hoogste als onvolkomen fonemen te beschouwen.

4.4. HET DIALECT VAN ANTWERPEN (K 244)

Onder de hier besproken dialecten is het Antwerps het enige dat in drie openingsgraden centrerende diftongen ontwikkeld én tot op dit ogenblik behouden heeft.

Het meest open niveau wordt ingenomen door twee eenheden (misschien tot op grote hoogte fonetische varianten van één enkel basisgegeven) die in een heel beperkt aantal omgevingen voorkomen, en dus ten hoogste als secundaire fonemen kunnen gelden.

Ten slotte dient ook nog opgemerkt dat alle monoftongen van de eerste twee openingsrijen opener gerealiseerd worden dan hun resp. diftongische burens in de opstelling; de uitspraak ([i^r. - y^r. - u^r. - e^r. - o^r.]) blijft echter netjes binnen het gamma van de rijen in kwestie. Dat is b.v. wel anders bij de overeenkomstige klanken van het Brussels: in de opstelling onder § 5.1 schuiven die telkens een rij naar beneden op.

I	i. ê/eo brief	iə ai ⁰ steen	y. û/iu ^r -ô ⁱ muur zoek	uə au brood geloof boer	u. ô
II	e. (i/e-a ⁱ) lees	eə (i/e-a ⁱ) â ⁱ keel beer kaas	ø. u ⁱ deur		o. u/o ⁰ boven
III		æə î-ai ⁱ pijp geit		ɔə û/iu-oi huis-fluit	ɔ. a ⁰ -â ⁰ water-haak
IV		(a.) --- kou/kauw/ver/rand	(au) --- koud ¹		

Schema 8: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Antwerpen

5. VIER ZUID-BRABANTSE DIALECTEN

Boven (§ 1.1) is al uitvoerig beargumenteerd dat de zuidelijke Brabantse dialecten van oudsher het beeld van de dialectgroep in z'n geheel bepaald hebben. Basis daarvan is het bestaan van uitstekende beschrijvingen van stadsdialecten. Die worden hier in §§ 5.1 tot 5.4 systematisch voorgesteld.

5.1. HET DIALECT VAN BRUSSEL (P 65)

Voor het Brusselse stadsdialect baseer ik me op de beschrijvingen van Maze-reel en De Vriendt. Die leveren het volgende beeld op (zie schema 9).

Het Brussels levert een heel intrigerend beeld op, en dat niet alleen door de extreme shift die de afstammeling van a^0 in open lettergreep en van \hat{a}^0 helemaal naar het andere uiteinde van de openingssschaal gebracht heeft ([u.]). Een tentatieve hypothese over hoe die extreme verschuiving er gekomen kan

⁴³ Er lijkt geen unanimitie te zijn over de uitspraak (of mogelijke uitspraakvarianten) bij woordvormen als *koud-kou-kauw-blauw*. De kwestie is in deze context niet echt interessant: de variabiliteit is een sterk argument om de resulterende klanken ten hoogste als secundaire fonemen te karakteriseren; die hebben (nog?) geen bepalende invloed op de structuur van het foneemsysteem.

I	i. ai⁰ <i>steen</i>	y. au <i>brood/geloven</i>	u. a⁰-â⁰ <i>water haak</i>		
II	e. ê/eo <i>brief</i>	e.i e/i-aⁱ-âⁱ <i>lees/kaas</i>	ø. û/iuⁱ-ôⁱ <i>muur zoek</i>	o.u û/iu⁰ <i>boven</i>	o. ô⁰ <i>boer</i>
III	(ε.) i/e^t <i>(ver)</i>	œ.(i) uⁱ <i>deur</i>	ɔ.ə û/iu oi <i>huis fluit</i>		
IV	(a.) a/â+w <i>oud/blauw</i>	a.ə î-aiⁱ <i>pijp geit</i>			

Schema 9: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Brussel

zijn, wordt in § 1.3.3.1 geopperd. De eerste stap zou dan tot dezelfde centrende diftong geleid hebben die aan de /œ./ van het Aarschots ten grondslag zou liggen. Maar in tegenstelling tot het Aarschots zou die door dissimilatie van de twee delen geleid hebben tot /oø/ en verder tot /uø/, dat dan uiteindelijk door monoftongering een lange /u./ opgeleverd kan hebben. De vroegere /uø/ staat in die tendens trouwens niet alleen: net als het noordelijke Tilburgs kent het Brussels volledige monoftongering van wat eens de meest gesloten rij centrende diftongen is geweest. Nog van belang voor de pas gesuggereerde ontwikkeling is dat alle afstammelingen van woorden met Owg *au* (al dan niet onder umlaut) in het moderne Brussels palatale /y./ hebben. Op die manier was dus de plaats van /u./ in het systeem vrij gekomen, en dus een gereede prooi geworden voor de extreem gesloten afstammeling van /ɔ./.

Of *e/i* zich bij verlenging opgesplitst heeft in een monoftongische en een diftongische variant is vanuit het hedendaagse Brussels niet na te gaan: als die splitsing er ooit geweest is, is ze in elk geval weer ongedaan gemaakt:⁴⁴ aan *e/i* in open syllabe beantwoordt in het Brussels uitsluitend /e.i/.

⁴⁴ Eventueel kan verondersteld worden dat *e/i* bij verlenging zowel /e./ als /eə/ opgeleverd heeft. Maar door de veralgemeende monoftongeringsregel waarvan net sprake was, zou dat laatste /e./ opgeleverd hebben; door de regel van 'veropening', ook al algemeen in het Brussels, zou diezelfde klank ook uit ouder /e./ ontstaan zijn. Het samenvalproduct kan dan opnieuw gediftongeed zijn tot de sluitende diftong /e.i/. Op te merken valt dat Mazereel (1931: 22) voor het umlautsproduct van *a/â* (b.v. in *kaas* en *kaars*) een open monoftong /ε./ opgeeft, die weliswaar in het beschreven stadium van de ontwikkeling (nog?) alleen in Laken te horen zou zijn geweest.

Dat alles betekent dat in het hedendaagse Brussels alleen Owg \hat{i} - ai^i en \hat{u} / iu - oi als centrerende diftongen verschijnen, resp. /a.ə/ en /ɔ.ə/, en dat centrerende diftongen dus alleen maar verschijnen waar ze eigenlijk het minste kans hebben om aan monoftongering te ontsnappen: in de meest open rijen.

Van belang is ten slotte ook dat er twee /a/-achtige eenheden (het ene zeker met foneemstatus, het andere een foneem-in-ontwikkeling) naast elkaar zijn blijven bestaan: /aə/ voor de representanten van Owg \hat{i} en ai^i , en monoftongisch /a./ voor alle representanten van Ndl. (gespeld) *ou* en *au(w)*.

5.2. HET DIALECT VAN AALST (O 61)

De klankleer van het laat-negentiende-eeuwse Aalsters is voorbeeldig beschreven door Ph. Colinet (1896). Het systeem van lange (gespannen) vocalen en tweeklanken zag er toen als volgt uit:

I	i. ê/eo-ôⁱ <i>brief zoek</i>	ir ai⁰ <i>steen</i>	uy au <i>brood/geloof</i>	u. u/o-ô⁰ <i>over/boer</i>
II	e./(ei) e/i-aⁱ-uⁱ <i>lees/deur</i>		oe û/iu-oi <i>huis fluit</i>	o./(oi) a⁰-â⁰ <i>water haak</i>
III	ɛ(ə)/e(ə) e/i-(î) - aⁱ-âⁱ- <i>keel blijf ver graaf</i>		oe (î)-aiⁱ <i>pijp geit</i>	
IV		(a.) --- <i>(rand man kou/kauw)</i>		

Schema 10: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Aalst

Het dialect van Aalst heeft onder de hier besproken dialecten als meest opvallende eigenschap dat het geen geronde voorvocalen heeft. De woorden waarbij het Nederlands (en de meeste dialecten ervan) resp. [y.] en [ø.] bevatten, hebben in het Aalsters dezelfde vocaal als die met resp. [i.] en [e.]: een gespreide voorvocaal dus.⁴⁵ Opmerkelijk is verder dat er een (weliswaar

⁴⁵ Dat geldt uiteraard ook voor de ongespannen vocalen; dat leidt bij de representanten van Owg \hat{u} / iu - oi tot wel heel extreme klankopposities: (ik) *fbət* ↔ (hij) *fletf*.

klein) verschil in uitspraak bewaard is tussen de diftongen die resp. op Owg *î* en *û* (> *ÿ*) teruggaan: de eerste hebben een wat opener realisatie van de tweede component dan de tweede: resp. /œ/ en /oe/. Een speciale evolutie is die van Owg *î*: in een aantal woorden verschijnt niet (noodzakelijk) de te verwachten /œ/, maar een klank die aansluit bij de erfgenamen van *e/i-â-ä* (b.v. in *blijven* – *grijnzen*). De meest voor de hand liggende verklaring lijkt wel te zijn dat het tussenstadium /ei/, dat wij ook hier moeten aannemen, twee richtingen uit kon: toen het verder naar een nog opener en mediale (later zelfs grotendeels achter-) klank evolueerde, kunnen bepaalde woorden op hun oorspronkelijk openingsniveau zijn blijven hangen, en die zijn dan, net als b.v. in de dialecten van Kapellen, Tilburg en Grave, gemonoftongeed: de klank is dan in het grotere genoemde complex opgegaan.⁴⁶

Diftongen hebben in het door Colinet beschreven dialect (het Aalsters van eind negentiende eeuw) nooit een sjwa als tweede component. Een aantal diftongen (die met [i] als tweede component) lijken veeleer vrije fonetische varianten van gespannen monoftongen: /e.(i)/ en /o.(i)/.

Wat ook opvalt is, dat de geronde achtervocalen t.o.v. de (te verwachten overeenkomstige) voorvocalen een graad geslotener zijn geworden. Op die manier is de lange /o./ van andere Brabantse dialecten (door verlenging ontstaan uit Owg *u/o*) met de lange /u./ (uit *ô*) samengevallen. Heel consequent zijn zowel /o./ als /œ/ een rijtje naar boven verschoven (resp. tot /o./ en /oe/). Op die manier kwam de plaats van de laagste achterdiftong vrij; daarvoor hadden wij dan iets als /œ/ moeten verwachten, maar de tendens van diftongen naar meer gesloten realisatie was kennelijk zo sterk, dat ook de eerste component van die diftong (/œ/) meegegaan is in die verschuiving.

Ten slotte nog dit: uit de diftongen *au* en *âw* is, zoals op veel plaatsen in Brabant, een monoftong [a.] ontstaan, en die klank is samengevallen met [a.] (uit rekking van /a/ ontstaan, in een paar omgevingen, cf. Colinet (1896: 8)). Maar ook in het Aalsters is dat ten hoogste een secundair foneem met beperkte distributie gebleven.

In het bovenstaande is impliciet al wel aangegeven dat er sinds de beschrijving van Colinet in het dialect van Aalst wat veranderingen zijn binnengeslopen. De gegevens van de RND (opneming door E. Blancquaert) en van de FAND leren vooral:

⁴⁶ Een alternatieve verklaring zou ervan uit kunnen gaan dat de diftong, op weg naar de velare uitkomst, gewoon ronding gekend heeft (resultaat zoiets als /œœ/), en dat die hetzij ontronding, hetzij velarisering heeft meegemaakt.

Tussen de twee voorklinkers /e./ en /ɛ./ wordt door Blancquaerts informanten geen onderscheid gemaakt. Zowel *veel*, *kegel*, *vaal* (met umlaut), als *keel*, *wereld* verschijnen bijna uitsluitend met vocaalrealisatie [ɛ.(i)] (hoewel ook [e.] heel sporadisch nog wel eens voorkomt, echter voor zover ik kan nagaan, niet aan specifieke woorden gebonden). Ook in de FAND vinden wij voor alle representanten van Owg *e/i* en *d* in open syllabe uitsluitend [ɛ.]. Wat deze vocaalfonemen betreft lijkt het Aalsters de weg van het Brussels ingeslagen te zijn (zie § 5.1).

De twee open en halfopen diftongen met achtervocaal als eerste element worden in Blancquaerts notering gewoonlijk als resp. [vɛ] en [v.ə] weergegeven. Dat ligt behoorlijk dicht bij wat Colinet opgeeft. Ook de FAND-resultaten sluiten fundamenteel bij die van Colinet aan: Owg *î* en *ai* en *û/uu-oi* leveren verschillende diftongen op, maar die lijken inmiddels (een eeuw later dus dan het stadium beschreven door Colinet) wat verder uit elkaar gegroeid te zijn: resp. [oɛ] en [oɑ], met dus ook een duidelijk verschillend eerste element.

Door de veranderingen in kwestie ziet het Aalsterse systeem van de eerste helft van de twintigste eeuw er weliswaar wat anders uit dan Colinet z'n dialect, maar echt fundamentele verschuivingen zijn er, afgezien van de lange [e.]-[ɛ.] niet aan te wijzen.

5.3. HET DIALECT VAN LEUVEN (P 088)

Ik neem als basis de beschrijving door Leo Goemans (1896) van het dialect van het laatste kwart van de 19de eeuw. Wij krijgen het volgende systeem (zie schema 11).

De lange vocalen en diftongen van het Leuvens zijn over vier hoogtegraden verdeeld, waarbij graad III te vergelijken is met wat bij andere dialecten II is. Dat betekent dat graad I van de meeste Brabantse dialecten eigenlijk opgesplitst is: in heel sterke mate is dat te vergelijken met wat we in Tilburg gezien hebben; dat ik daar van niveau IA en IB gesproken heb is alleen maar zo te verantwoorden dat die twee graden tezamen de (parallele) fonemen bevatten die in andere noordelijke dialecten het hoogste niveau innemen. Van zo'n regelmaat is in Leuven hoegenaamd geen sprake: niveau I bevat twee fonemen die in de meeste Brabantse dialecten op niveau III staan, terwijl II een amalgaam is van één foneem van 'algemener' Brabants niveau II en twee van niveau I.

I	i. ê/eo-ô ⁱ <i>brief zoek</i>	iə/iɪ aɪ ⁰ <i>steen</i>	uə/ur û/iu-oi <i>huis fluit buik</i>	u. a ⁰ -â ⁰ <i>water haak</i>
II		ɪə (e/i)- a ⁱ â ⁱ <i>keel graaf</i>	ɛə au <i>brood/geloof</i>	ɛ. ô ⁰ <i>boer</i>
III	e./(ei) (e/i)- u ⁱ <i>lees/deur</i>			ə. u/o – (V+w) <i>boven koud</i>
IV	(ɛ.) e/i ^r <i>ver werk</i>	a. î-ai ⁱ – (V+w) <i>pijp geit – duw-flauw</i>		

Schema 11: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Leuven

Die verschuivingen zijn het gevolg van een evolutie van profoneem /ɔ./ (Owg *a* in open lettergreep + â) die volledig te vergelijken is met wat in het Brussels plaats heeft gehad; en van een evolutie waarbij /ɔə/, misschien wel in het zog van /ɔ./, helemaal naar boven verschoof, en daar de plaats van de gesloten ronde diftong innam, die vrijgekomen was doordat de erfgenaam van profoneem /uə/ een sterk ontronde en wat opener realisatie gekregen had (en zo op niveau II terecht was gekomen). Vooral dat laatste is een sterk argument ten voordele van de stelling dat we hier met twee echt verschillende openingsgraden van doen hebben.

Ten slotte was ook de ontronding van geronde voorklinkers algemeen, althans bij de gespannen vocalen waar het ons hier om te doen is. Uit de beschrijving van Goemans blijkt wel dat de aloude opsplitsing van Owg *e/i*, die we ook in de meeste andere Brabantse dialecten aantreffen, perfect bewaard was; wat wel opvalt is dat de gediftongeerde variant een graadje hoger is dan de monofongische: de omgekeerde wereld dus t.o.v. andere Brabantse dialecten.

Net als in het Brussels komt ook in Leuven rekking van oorspronkelijke /ɛ/ voor /r/ (eventueel + consonant) voor; ook hier opteer ik ervoor dat als louter fonetische rekking van de korte vocaal in bepaalde condities te zien.⁴⁷

⁴⁷ Zoals in veel zuidelijke Brabantse dialecten komt voor (oorspronkelijk) /r/ + dentale consonant een stijgende diftong voor (b.v. in *je.r* (= aarde), *pje.t* (= paard), cf. Van Ginneken (1933-34).

5.4. HET DIALECT VAN AARSCHOT (P 25)

Uit Pauwels (1960) leid ik het volgende systeem af:

I	i. ê/eo <i>brief</i>	iə ai⁰ <i>steen</i>	y. û/iu-ôⁱ <i>muur zoek</i>	yə auⁱ <i>geloof</i>	uə au⁰ <i>brood</i>	u. ô⁰ <i>boer</i>
II	e. e/i-aⁱ <i>lees</i>		ø. uⁱ <i>deur</i>		o.i ⁴⁸ u⁰/o <i>boven</i>	
III	ɛ. e/i-aⁱ-âⁱ <i>beer/kaas</i>		œ. a⁰-â⁰ <i>water haak</i>		ɔə û/iu-oi <i>huis fluit</i>	
IV			a. î-aî-aw/âw-e/î^r <i>pijp geit oud/blauw ver</i>			

Schema 12: Het fonologische systeem van gespannen (verlengbare) klinkers in Aarschot

Als oostelijk dialect deelt het Aarschots met de dialecten van Grave, Tilburg en Mol het bestaan van een specifieke erfgenaam van Owg *aiⁱ*: de centrende diftong die in het schema als /yə/ verschijnt.

Voor de geschiedenis van de Brabantse foneemsystemen is vooral de /œ./, als erfgenaam van lange *â⁰* en verlengde *a⁰* van belang: in § 1.3.3.1 is geopperd dat die zijn ontstaan te danken zou kunnen hebben aan diftongering van de ooit algemeen-Brabantse gevelariseerde vocaal /ɔ./, gepaard met centrering van het eerste element (> /œu/), waarna de twee elementen aan elkaar assimileerden en samensmolten tot een geronde mediale monoftong /œ./.

Van belang is ook nog dat in dit dialect een volwaardig foneem /a./ ontstaan is, doordat een sterke kern (de afstammelingen van Owg *î* en *aiⁱ*) een groot aantal andere ontwikkelingen heeft aangetrokken.

⁴⁸ Dit foneem wordt gerealiseerd met een zwakke [i]-naslag, die trouwens ook verschijnt bij verkorting. Als sluitende diftong staat die realisatie alleen in het hele klanksysteem; dit type van diftongering speelt in fonologisch opzicht dan ook geen enkele rol.

6. SYNOPSIS: GESPANNEN MONOFTONGEN EN DIFTONGEN IN DE BRABANTSE DIALECTEN

Wat leren ons de twaalf voorgestelde ‘Brabantse’ systemen van de gespannen vocalen en diftongen, behalve dat het Brabants een huis met vele kamers is? Alvast nog dit: zowel de overeenkomsten (de ‘kamers’ in kwestie zijn toch wel in aanzienlijke mate op dezelfde manier ingericht) als de verschillen lijken te verklaren door de werking van een beperkt aantal tendensen die in alle Brabantse dialecten, misschien met uitzondering van dat van Oerle, operationeel (geweest) zijn. Dat er heel diepgaande verschillen in de specifieke Brabantse foneemsystemen ontstaan zijn, is in sterke mate terug te voeren op verschillen in kracht van die tendensen (de taalgegevens waarop ze zijn gaan werken) en op verschillen in het tijdstip waarop ze actief zijn geworden en/of de periode waarin ze dat gebleven zijn. Ik probeer in deze synopsis nog een paar heel belangrijke structurerende aspecten van de (waarschijnlijke) evolutie toe te lichten.

6.1. DE ROL VAN MONOFTONGERING EN DIFTONGERING IN DE EVOLUTIE VAN HET BRABANTS

a. Het is evident dat diftongering in alle Brabantse dialecten, van noord tot zuid en van oost tot west, een belangrijke rol gespeeld heeft, en dat dat fenomeen in overweldigende mate tot centrerende diftongen geleid heeft; soms is de sjwa als tweede component uiteindelijk vervangen door een echte vocaal, zoals b.v. in het Aalsters; heel zeldzaam is de ontwikkeling tot stijgende diftongen (in ons staal enkel in de meest recente gegevens, het materiaal-Goe-man-Taeldeman, voor Roosendaal). Sluitende diftongen komen weliswaar ruim voor, maar dit type van diftongering heeft als categorie een heel bescheiden rol in de hedendaagse foneemsystemen; vaak gaat het gewoon om fonetische variatie bij monoftongen (vooral in Aalst, Brussel en Aarschot; verder, dan nog uitsluitend in auslaut, in Tilburg en Kapellen). Alleen in het ‘moeilijk te plaatsen’ dialect van Oerle maken sluitende diftongen een structurerend deel uit van het fonologisch relevante areaal van verschijnselen.

b. Alle diftongen zijn dan weer in sterke mate object van monoftongering geweest. Die komt in alle beschreven dialecten voor, maar is het sterkste in

Noord-Brabant (waar althans in Tilburg nog alleen monoftongen optreden).⁴⁹

c. Heel opmerkelijk is dat centrerende diftongering vrijwel zonder uitzondering impliceert dat de klankkleur van de oorspronkelijke vocaal, die de eerste component van de diftong gaat vormen, een graad lager uitkomt.⁵⁰ Een uitzondering daarop vormt uiteraard de diftongering op basis van klinkers die oorspronkelijk tot de meest open graad behoren, met name de /ɔ/. Dat type komt volgens de bovenstaande beschrijvingen alleen maar in zuidelijke stadsdialecten voor. De evolutie van algemeen-Brabants /ɔ/ tot Brussels en Leuvens /u./, Mechels /a./ of Aarschots /ø./ zou volgens mijn hypothese het resultaat zijn van een afwijkende, specifiek-zuidelijke toepassing van een algemeen-Brabantse tendens.

d. Zowel de ‘veropening’ als de centralisering van de eerste component bracht die articulatorisch dichterbij de buurt van de tweede component, de ‘neutrale’ klinker sjwa. Die feitelijke toenadering kon dan zowel tot dissimilatie als tot assimilatie leiden, cf. resp. de tendens /œə/ > /ɔə/ (dissimilatie) en /œə/ > /œ./ of /œu/ > /uu/ (resp. analeptische en proleptische vormen van assimilatie). De ‘interactie’ is in de Brabantse dialecten dan wel beperkt gebleven tot de meest open centrerende diftongen, waar eerste en tweede element van de diftong, resp. [œ] en [ə], articulatorisch vlak bij elkaar kwamen te liggen.

e. Monoftongering kan dus het resultaat zijn van assimilatie van de twee componenten van een diftong, en die assimilatie kan dus zowel pro- als analeptisch zijn, zoals pas geïllustreerd. Maar vooral bij de meest gesloten diftongen kan het natuurlijk ook het gevolg zijn van verzwakking van de sjwa, eventueel gepaard gaande met compensatorische rekking van het eerste element. Het is vrij waarschijnlijk dat het proces in Noord-Brabant grotendeels volgens die laatste lijn verlopen is.⁵¹

⁴⁹ Blijkens De Bont (1962: *passim*) is een beperkt aantal diftongen aan de fonetische oppervlakte operationeel in de taal van Oerle, maar bij elk foneem lijkt de monoftongische realisatie ook daar de norm.

⁵⁰ Dit kenmerk van de Brabantse diftongering wijkt dus heel sterk af van wat we in het Oudwestgermaans al gezien hebben, met de algemene diftongering van \hat{e}^e , \hat{o}^i en \hat{o}^o tot resp. //iə/, /yə/ en /uə/

⁵¹ Dat precies in dit deel van het Brabants plaatselijk stijgende diftongen ontwikkeld zijn hoeft helemaal niet in tegenspraak te zijn met die hypothese: verzwaring van het tweede element van de diftong valt juist heel goed te verklaren als een reactie op de beginnende tendens van verzwakking.

6.2. BEHOUD EN VERLIES VAN OUDE OPPOSITIES

a. Een oud dogma van de historische grammatica is dat van de ‘Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze’; vrijwel even oud is het besef van de relativiteit van dat dogma: lexicale diffusie is bij taalontwikkelingen een veel voorkomend fenomeen; gewoonlijk betreft het dan wel uitzonderingen op een algemene regel, waarbij dus een beperkt aantal woorden, al dan niet onder invloed van een ander taalsysteem, ongemoeid blijft. Zulke gevallen komen uiteraard ook in de Brabantse dialecten voor, te denken valt b.v. aan het monoftongisch blijven van de vocaal in woorden als *duivel*, *duizend*, *ijveren*, *tijger* in een groot aantal dialecten. In het bovenstaande zijn zulke goed bekende gevallen van lexicale diffusie grotendeels onvermeld gebleven.⁵²

Een veel interessanter voorbeeld van lexicale diffusie is de opsplitsing van woorden met Owg *e/i* in open lettergreep, waarbij in een groot aantal dialecten (oorspronkelijk wellicht allemaal) een ongeveer even groot aantal in twee verschillende klassen terecht kwam: een met overduidelijk monoftong /e./, en een met (waarschijnlijk), althans in eerste instantie, diftong /eə/; die laatste realisatie kan oorspronkelijk als umlautproduct van Owg *d̄/d̄* in het foneemstelsel ontstaan zijn, maar heeft zich in dat geval uitgebreid naar het lexicale areaal van de Owg *e/i*. De opsplitsing van de woorden met gerekte *e/i* is waarschijnlijk in alle Brabantse dialecten⁵³ volgens +/- dezelfde lijnen gebeurd: een curieus verschijnsel, aangezien er geen onderliggende wetmatigheid in de opsplitsing lijkt te zijn.

b. Een aantal oude (Oudwestgermaanse) opposities is in de Brabantse dialecten opgeheven. Dat opheffen van oude opposities kan al in een heel vroeg stadium gebeurd zijn, en is dan over het algemeen niet specifiek Brabants: voor *î* en *aī*, *û/iu-oi*, *â⁰* en *a⁰* in open syllabe is er ten minste ook het Hollands / Utrechts met precies dezelfde samenvolpatronen.

Ook in de latere evolutie is neutralisering van opposities niet zeldzaam. In de literatuur is veel aandacht gegaan naar de systematische ontronding van voor-

⁵² Wel heb ik even aandacht besteed aan de behandeling van woorden met Owg /i/ in het dialect van Grave, en in dat van Aalst. Het is heel goed denkbaar dat de diffusie in beide dialecten het gevolg is van beïnvloeding door dialecten die tot een heel ander systeem behoren, of dat het juist restanten zijn van een ouder taalsysteem dat door het Brabants ‘overspoeld’ zou zijn. Het zal wel geen toeval zijn dat zowel Grave als Aalst aan de rand van het Brabantse gebied liggen.

⁵³ Alleen in het Brussels zijn er geen sporen meer van te vinden, cf. punt 5.1; in Aalst is de toestand niet erg duidelijk, maar de beschikbare gegevens lijken er wel op te wijzen dat er ten minste nog resten van de oude opsplitsing te vinden zijn.

vocalen. Die blijft wat het Brabants betreft wel beperkt tot een paar zuidelijke stadsdialecten (in ons staal uitsluitend Aalst en Leuven). Dat het fenomeen relatief jong is, is af te leiden uit het feit dat de afstammelingen van Owg $\hat{u}/iu/oi$ in al die dialecten gerepresenteerd worden door een geronde (achter)diftong. Die is zonder twijfel ontstaan uit een diftong met geronde voorlinker als eerste element, in een stadium van de evolutie waarin geronde voorvocalen nog volop functioneel waren in het fonologische systeem, cf. ook Taeldeman (1978: 28).

Een ander, veel ruimer verspreid fenomeen is het opheffen van de oppositie tussen monofongische en diftongische fonemen in de tweede openingsgraad (/e./ - /eə/ en /o./ - /oə/) in het grootste deel van Noord-Brabant, een fenomeen dat dit gebied ook weer deelt met het Hollands/Utrechts. Een beetje het omgekeerde gebeurt in de hoogste openingsgraad: daar komt afwisseling van monofong en diftong in heel veel dialecten voor, maar dan grotendeels als varianten van hetzelfde foneem. Aangezien die vierde openingsgraad voor een groot deel de speeltuin van randfenomenen (en 'secundaire fonemen) is, heb ik aan dit gegeven nergens veel aandacht besteed; maar in een uitgebreidere studie van de Brabantse dialecten verdient het zeker aandacht.

Heel intrigerend ten slotte is de behandeling van au^0 en au^i in de westelijke helft van het Brabants. In tegenstelling met alle andere oorspronkelijk lange of diftongische fonemen is er in Roosendaal, Kapellen, Antwerpen, Aalst, Leuven en Brussel (en ook in het wat enigmatische dialect van Oerle in het oosten) nergens een oppositie tussen fonemen die op een al dan niet gepalataliseerd voorstadium van au terug te voeren zijn. Wel is er een duidelijke oppositie tussen de ver uiteen liggende dialecten van Oerle en Brussel, die een palatale klank als eindpunt van de evolutie hebben, en de overige plaatsen, waar een velare klank de dienst uitmaakt. Het makkelijkst te verklaren is dit fenomeen als we aannemen dat palatale en velare klank overal bestaan hebben, maar onderling in concurrentie geraakt zijn.⁵⁴ Uiteindelijk zou dan overal één enkele realisatie het gehaald hebben: de erfgenaam van de gepalataliseerde vocaal in Oerle en Brussel, die van de niet-palatale in de andere plaatsen. Een deel van het complex zou natuurlijk ook zo te verklaren zijn, dat in Oerle en/of Brussel spontane palatalisatie op een oorspronkelijk veralgemeende velare diftong heeft plaatsgehad.

⁵⁴ Dat is heel goed mogelijk, doordat bij nogal wat woorden oorspronkelijk zowel vormen mét als zonder volgende palatale vocaal bestonden.

7. VOORLOPIGE CONCLUSIE: DE EVOLUTIE VAN DE OUDWESTGERMAANSE KLANKEN IN BRABANTSE SYSTEMEN VAN GESPANNEN VOCALen EN DIFTONGEN

In dit stuk probeer ik een schets te geven van de evolutie van de Owg fonemen in de Brabantse dialecten. Ik bespreek eerst het fenomeen van de verlenging van oorspronkelijke korte vocalen (§ 7.1), en neem dan een aantal groepen fonemen onder de loep die door gemeenschappelijke tendensen getroffen zijn (§§ 7.2 tot 7.5).

7.1. DE OORSPRONKELIJKE KORTE VOCAALFONEMEN IN OPEN LETTERGREEP

Open lettergrepen vormen de enige omgeving waarin alle Brabantse dialecten verlenging kennen. Daarnaast zijn er natuurlijk ook nog de omgeving voor /r/ (eventueel + C) en die voor consonantcluster. Die twee omgevingen laat ik buiten beschouwing, omdat de distributie van het fenomeen daarbij geografisch erg onregelmatig is.

Van de drie korte vocalen levert *uⁱ* veruit het eenvoudigste beeld op: in alle onderzochte dialecten verschijnt een monoftong; die is vrij uniform /o./, behalve in Oerle en in Brussel, waar telkens /œ./ genoteerd wordt (zoals bij alle gespannen monoftongen een niveau lager dus), en in Aalst en Leuven, waar ontronding tot /e./ leidt (en dus tot samenvaal met oorspronkelijk *i/e*).

Minder regelmatig is *u/o*. Dat leidt in de meeste onderzochte systemen tot monoftongische /o./, dat in Brussel nu eens niet een niveau lager komt te staan, maar als een stijgende diftong /o.i/ verschijnt. In Aarschot krijgen wij dezelfde stijgende diftong /o.i/. Zoals gezegd: dit type van diftongering speelt geen rol in de fonologische structuur van welk dialect ook. De enige echte fonologische beweging treffen wij in het Aalsters aan, waar de monoftong tot /u./ verhoogd wordt, en dan ook samenvaalt met Owg *ô^o*. Dat dat gebeurd is, is waarschijnlijk het gevolg van de extreme sluiting van *a^o/â^o* (*water*, *haak*). Vermijding van samenvaal met die realisatie heeft dus wel samenvaal met een ander foneem veroorzaakt.

Ten slotte hebben wij dan nog *i/e-â*. De boven gepresenteerde beschrijvingen leggen voor de hand dat er in het hele Brabantse gebied een lexicale opsplitsing gebeurd is, met woorden waar het foneem gewoon verlengd is (/e./), en andere waar diftongering is opgetreden (/eə/). Het is niet uitgesloten dat die opsplitsing oorspronkelijk volgens etymologische lijnen gelopen is (b.v. /e./

bij de erfgenamen van *i/e*, /eə/ bij die met *d'*, maar van zo'n regelmaat is geen sprake meer. De oppositie is in alle onderzochte dialecten bewaard gebleven, behalve in het Brussels. Daar zijn de monoftongische en de centrerend-diftongische alternant samengevallen in stijgend /e.i/ (cf. ook wat bij *u/o* gebeurd is: evolutie tot /o.i/). Het is mogelijk dat in het hedendaagse Aalsters de oppositie, die op het einde van de 19de eeuw zeker nog bestond, is opgeheven. In de meeste dialecten is /eə/ verder geëvolueerd tot /εə/, en eventueel gemonoftongerd tot /ε./.

7.2. $\hat{e}^2/eo - \hat{d} - \hat{o}^0$

Deze drie Owg fonemen volgen een erg vergelijkbaar traject in alle bestudeerde dialecten: ze zijn kennelijk via een diftongisch stadium /iə/ - /yə/ - /uə/ (met sluiting van het eerste element dus) geëvolueerd tot uiterst gesloten monoftongen /i./ - /y./ - /u./ (in het Brussels een niveau lager). /y./ heeft ook de erfgenamen van \hat{u}^f/iu^f (b.v. *buur*) opgeslorpt. /y./ heeft in Aalst en Leuven het lot van alle geronde voorvocalen ondergaan, en verschijnt dus als /i./. Het spreekt voor zich dat de monoftongering pas plaats kon hebben nadat de oorspronkelijke lange gesloten vocalen (cf. § 7.3) gediftongeerde waren. Zoals nog eens gesteld in § 7.1 is in Aalst /u./ ook de normale representant geworden van gerekte *u/o*.

7.3. DE OORSPRONKELIJKE LANGE GESLOTEN VOCALEN $\hat{i} - \hat{y} (<\hat{u}/iu)$

Behalve voor /r/, /w/ en in auslaut werden de twee fonemen gediftongerd, en dat proces verliep tot op zekere hoogte parallel. We mogen met grote waarschijnlijkheid stellen dat op een bepaald moment in de evolutie overal resp. /eə/ of /ei/ en /œə/ of /œy/ ontstaan is. Van dan af is er een opsplitsing in twee evolutietakken:

- ♦ Monoftongering tot resp. /ε./ en /œ./ vinden wij in Grave, Oerle, Tilburg, Roosendaal en Kapellen.⁵⁵ Dezelfde monoftong /ε./ vinden wij in al die dialecten behalve dat van Roosendaal, voor een van de verlengingsproducten van Owg *i/e*. Het is meer dan waarschijnlijk zo dat de twee /eə/-klanken in die dialecten vooraf samengevallen zijn, waarna ze verder tot monoftong evolueerden.

⁵⁵ Ook in Aalst hebben bepaalde woorden met Owg \hat{i} die realisatie (lexicale diffusie!).

- ♦ Verlaging tot /æð/ of /æi/, resp. dissimilatie tot /oð/ (wat we vinden in het huidige systeem in Antwerpen en in Turnhout). Verderop in het zuiden zijn er nog specifieke evoluties, waarbij vooral de monoftongering van /æð/ of /æi/ tot /æ./ of /a./ opvalt (in Aarschot). Ook merkwaardig is, dat qua openingsgraad wel eens een ander resultaat bereikt wordt.

7.4. DE OORSPRONKELIJKE DIFTONGEN MET *a* ALS EERSTE ELEMENT:

$$ai^i - ai^0 - au^i - au^0$$

Niet in het hele Brabantse gebied zijn de vier genoemde tweeklanken actief (gebleven). *auⁱ* heeft alleen in het oosten sporen nagelaten in een aantal hedendaagse dialecten (Grave, Tilburg, Mol, Aarschot), *aiⁱ* daarentegen is overal vertegenwoordigd. Een constante in alle bestudeerde dialecten is dat *aiⁱ* een heel ander parcours heeft afgelegd dan *ai⁰* – *auⁱ* – *au⁰*. De drie laatste (waarbij *auⁱ* – *au⁰* in het grootste deel van het gebied dus gelijk behandeld worden) hebben waarschijnlijk overal een diftongisch stadium met /eð/ - (/yð/ -) /oð/ gekend. In de meeste dialecten zijn /eð/ en /oð/ een graad geslotener geworden, en de resulterende diftongen met gesloten eerste component zijn meestal bewaard gebleven. In Brussels, Tilburg en Oerle zijn ze gemonoftongeed (maar niet samengevallen met de monoftongen besproken in § 7.2). In Grave is /yð/ bewaard gebleven; /eð/ heeft monoftong /e./ (dat ook de opvolger is van Owg *i/e*) naast zich gekregen, en /oð/ is consequent vervangen door /o./, dat ook de hedendaagse realisatie is van Owg *u/o*.

Zoals gezegd: *aiⁱ* is een heel andere weg ingeslagen. Het meest waarschijnlijke is dat in een vroeg stadium /ei/ ontstaan is. Dat heeft zich kennelijk aangesloten bij een realisatie die teruggaat op *î*, en heeft overal, behalve in het in dit opzicht bepaald enigmatische Oerle, verder hetzelfde traject afgelegd. Het meest waarschijnlijke is dat er al heel vroeg een splitsing heeft plaatsgehad: bepaalde dialecten zijn overgestapt naar /eð/ (uiteraard kan dat pas gebeurd zijn nadat die plaats opgegeven was door de representant van *ai⁰*), dat dan verder kon monoftongeren tot /ε./ (Grave, Tilburg, Kapellen).

7.5. OWG *a⁰* IN OPEN SYLLABE EN *â⁰*

In het bovenstaande is omstandig betoogd dat buiten umlautpositie de twee Owg klanken in alle Brabantse dialecten velarisering ondergaan hebben. Dat leidde in het Aalsters tot een halfopen /o./-realisatie, in alle Noord- en Mid-

den-Brabantse dialecten tot /ɔ/.⁵⁶ In de Zuid-Brabantse dialecten zijn heel specifieke evoluties op gang gekomen, die m.i. alleen maar een gemeenschappelijke verklaring kunnen krijgen door het poneren van een tendens tot medialisering + diftongering, cf. § 1.3.3.1.

8. HET PROTOBRABANTSE SYSTEEM VAN DE LANGE MONOFTONGEN EN DE DIFTONGEN

In het hele voorafgaande verhaal spelen twee systeemcomplexen een rol: het foneemsysteem van het Oudwestgermaans aan de ene kant, twaalf verschillende hedendaagse dialectsystemen aan de andere kant. Bij die laatste zijn grote verschillen aan de oppervlakte gekomen, maar die bleken met weinig uitzonderingen telkens weer op de werking van een beperkt aantal groten-deels algemeen-Brabantse tendensen terug te voeren. Een belangrijke vraag die nog rest is: is er een algemene foneeminventaris op te stellen van waaruit de hedendaagse diversiteit te verklaren is? Kunnen wij m.a.w. een gemeenschappelijk voorstadium voor alle hedendaagse Brabantse dialecten poneren? Ik denk dat dat, uitgaande van het bovenstaande, probleemloos te realiseren valt.

Het gemeenschappelijke Proto-Brabantse systeem, chronologisch waarschijnlijk te situeren in de late Middeleeuwen of de 16de eeuw, moet de volgende lange / diftongische voaalfonemen gekend hebben:⁵⁷

⁵⁶ In Oerle wordt die vocaal meer gesloten gerealiseerd in de context voor alveolare consonant; met die allofonie wordt hier niet verder rekening gehouden..

⁵⁷ In de volgende tabel worden suggesties gedaan over de aard van de fonemen in kwestie; er wordt telkens ook een suggestie gedaan i.v.m. de fonetische representatie ervan. Uiteraard gaat het nergens om meer dan een 'educated guess'. Het feit dat er hier en daar afwijkingen zijn t.o.v. de voorstellen van Van Bree (2016: 541) is dan ook niet van belang; met name het feit dat hier met centerende diftongering gewerkt wordt, terwijl Van Bree het bij sluitende diftongering houdt, is m.i. irrelevant.

Niveau I: zes fonemen op basis van de volgende opposities:⁵⁸

Palataal (+pal.)		–	velaar (-pal.)	
-rond	+rond		(+rond)	
+mon. - -mon.	+mon. - -mon.		+mon. - -mon.	
<i>/i./ - /iə/</i>	<i>/y./ - /yə/</i>		<i>/u./ - /uə/</i>	

Niveau II: vier fonemen, op basis van de volgende opposities:

Palataal (+pal.)		–	velaar (-pal.)	
-rond	+rond		(+rond)	
+mon. - -mon.	(+mon.)		(+mon.)	
<i>/e./ - /eə/</i>	<i>/ø./</i>		<i>/o./</i>	

Niveau III: drie fonemen, op basis van de volgende opposities:

Palataal (+pal.)		–	velaar (-pal.)	
-rond	+rond		(+rond)	
(-mon.)	(-mon.)		(+mon.)	
<i>/æə/</i>	<i>/œə/</i>		<i>/ɔ./</i>	

Schema 13: De fonemen van het Protobrabants

Aan die drie niveaus kan dan ook nog een vierde toegevoegd worden: die van de combinatie van vocaal (*a, û, â*) + *w* (die glide eventueel ontstaan uit Owg *l* in b.v. *old, kold < kald* (= *oud, koud*)). Die combinaties kunnen leiden tot monoftongen of sluitende diftongen die op een niveau IV thuishoren, en daar al dan niet met andere klanken zijn samengevallen. Over dit fenomeen is in het bovenstaande materiaal samengebracht, maar tot een systematische behandeling is het daarbij niet gekomen.⁵⁹

Tussen de vier niveaus zijn er verschuivingen gebeurd, en hetzelfde geldt voor de specificaties van de distinctieve kenmerken (b.v. de neutralisering van de oppositie +/- rond of +/- monoftong). Vooral belangrijk voor de interpretatie van de uiteindelijk resulterende vocaalsystemen is dat die twee typen van verschuivingen ook in heel sterke mate lijken te interageren: over het

⁵⁸ De distinctieve kenmerken worden vet aangegeven, de niet-distinctieve komen in mager tussen haakjes.

⁵⁹ Een belangrijk argument om van een systematische behandeling in dit kader af te zien is dat zeker combinaties van V+w, zoals die o.a. in Tilburg en Kapellen voorkomen, op heel verschillende manieren geanalyseerd kunnen worden, cf. Boutkan & Kossmann (1996: 18-20).

algemeen gaat (centrerende) diftongering in het Brabants gepaard met een opener realisatie (dus een verschuiving in niveau van I > II, van II>III en in een paar gevallen ook van III>IV). Sluitende diftongering (voor zover die al voorkomt) lijkt dat effect niet te hebben, cf. § 1.3.3.1.

Het hier gepresenteerde schema wordt zonder twijfel ondersteund door de boven opgevoerde feitencomplexen, maar ontleent daar geen absolute legiti-
mering aan. Of uitbreiding van het feitenmateriaal (beschrijving van een meer
gediversifieerd staal van dialecten) tot grotere zekerheid kan leiden, durf ik te
betwijfelen; dat het tot verfijning van het beeld kan komen, is natuurlijk wel
te verwachten.

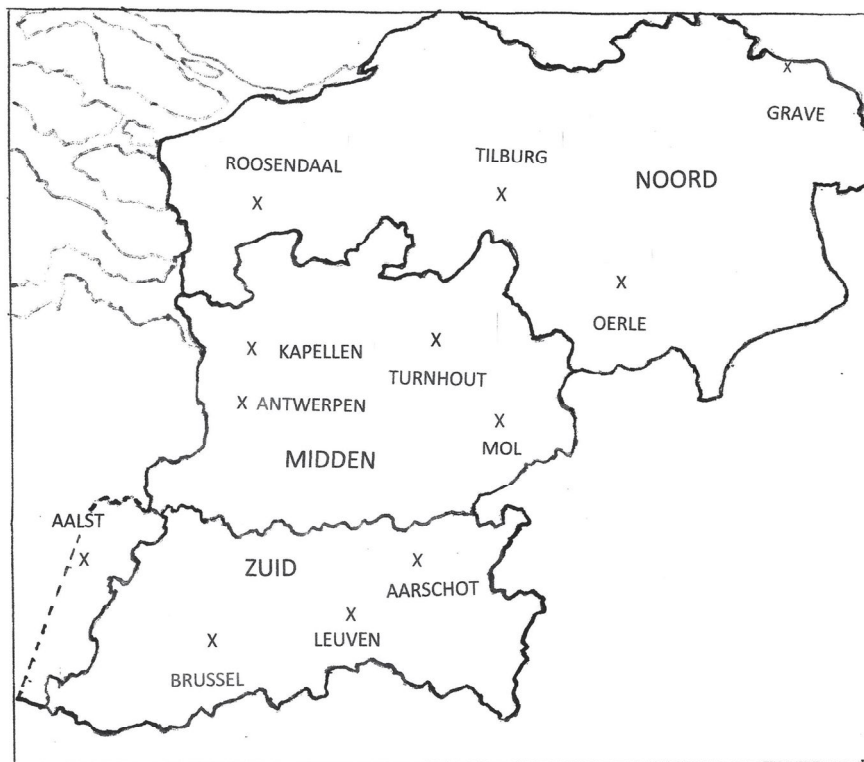
Bibliografische referenties

- Rob Belemans & Jan Goossens** (2000): *Woordenboek van de Brabantse dialecten. Klankgeografie van de Brabantse dialecten*. Assen: Van Gorcum.
- Dirk Boutkan & Maarten Kossmann** (1996): *Het Stadsdialect van Tilburg*. (Cahiers van het P.J. Meertens-Instituut 7). Amsterdam, P.J. Meertens-Instituut.
- Ph. Colinet** (1896): 'Het dialect van Aalst – eene fonetisch-historische studie'. *Leuvense Bijdragen* 1: 1-59 & 99-308
- Anton P. de Bont** (1962): *Dialect van Kempenland dl. 1 Klank- en Vormleer en enige syntaktische bijzonderheden*. Assen: Van Gorcum
- Georges De Schutter** (1968): 'De representanten van Nederlands ou in de Zuidnederlandse dialecten'. *Taal en Tongval* 20: 25-54.
- Georges De Schutter** (2013): 'The dialects of the Brabant region: Phonological properties'. In Frans Hinskens & Johan Taeldeman (eds.): *Language and Space – An International handbook of Linguistic Variation – Dutch*. De Gruyter Mouton, Berlin / Boston, 2013: 277-297.
- Sera De Vriendt** (2003): *Grammatica van het Brussels*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde – Brussel, Academie van het Brussels.
- Leo Goemans** (1897-98): 'Het dialect van Leuven. Eene fonetisch-historische studie', in *Leuvense Bijdragen* 2: 1-76, 103-186 & 219-324.
- Jan Goossens** (1992): 'Dialecten in het centrale Zuidnederlandse steden-netwerk'. *Taal en Tongval*. Themanummer 5: 29-47.
- Jan Goossens** (1962): 'Die gerundeten Palatalvokale im niederländischen Sprachraum'. In *Zeitschrift für Mundartforschung* 29, 312-328.
- Jan Goossens** (1977): *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen, Wolters-Noordhoff.
- W.G.J.A. Jacob** (1937): *Het dialect van Grave*. 's-Hertogenbosch, Teulings' Uitgevers-Maatschappij.

- G. Mazereel** (1931): *Klank- en vormleer van het Brusselsch dialect met zijne plaatselijke verscheidenheden*. Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde. Reeks VI n° 52
- Jan Nuyts** (1989): 'Het Antwerpse vokaalsysteem: een synchronische en diachronische schets'. In *Taal en Tongval* 41, 22-48.
- Jean Louis Pauwels** (1960): *Het dialect van Aarschot en omstreken*. (Bouwstoffen en Studiën voor de geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI-2). Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek.
- Herman Smout** (1905): *Het Antwerpsch Dialect met eene schets van de geschiedenis van het dialect in de 17^e en 18^e eeuw*. Gent, Universit . Heruitgave verzorgd en ingeleid door Y. Stoops. Antwerpen, De Standaard, 1980.
- Johan Taeldeman** (1978): *De vokaalstructuur van de 'Oostvlaamse' dialecten: een poging tot historische en geografische situering in het Zuidnederlandse dialectlandschap*. Amsterdam: Noord Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Johan Taeldeman** (2005): 'The influence of urban centres on the diffusion of dialect phenomena'. In Peter Auer, Frans Hinskens & Paul Kerswill (eds.): *Dialect Change, Convergence and Divergence in European Languages*, Cambridge: University Press. 263-283.
- Cor van Bree** (2016): *Leerboek voor de historische grammatica van het Nederlands. Deel I Gotische grammatica Inleiding Klankleer*, 2de Uitgave Universiteit Leiden. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/38870>.
- Jacques van Ginneken** (1933-34): 'Waalsche en Picardische klankparallelle'. *Onze Taaltuin* 2: 289-302.
- Adolf van Loey** (1959⁶): *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands – Klankleer-vormleer-woordvorming*. Zutphen, W.J. Thieme.
- V. Verstegen** (1943): De ontrondingsgebieden in Zuid-Nederland. *Handelingen van de Kon. Commissie v. Toponymie en Dialectologie* 17: 299-304.
- Antonius A. Weijnen** (1937): *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant in aansluiting aan Geographie, Geschiedenis en Volksleven*. Fijnaart, eigen beheer.

Appendix 1: Geografische spreiding van de 12 besproken dialecten

Het kaartje geeft voor de twaalf beschreven dialecten de precieze lokalisering aan. Ook de voornaamste administratieve grenzen worden ingetekend. Voor de gebieden 'NOORD' en 'MIDDEN' is geen bijzonder commentaar nodig: dat zijn resp. de provincie Noord-Brabant (NL) en Antwerpen (B). 'ZUID' is complexer: dat gebied omvat de provincie Vlaams-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (de grenzen van dat laatste zijn niet aangegeven), maar ook nog een vrij aanzienlijk zuidoostelijk deel van de provincie Oost-Vlaanderen, de Denderstreek. Dat laatste is aan de noordzijde scherp af te grenzen met de loop van de Schelde; aan de westkant is de afbakening niet scherp: we moeten uitgaan van een continuüm, waarin de Brabantse kenmerken van oost naar west aan belang inboeten, en de Vlaamse prominenter worden. Op de kaart wordt een stippellijn aangegeven die min of meer de loop van de Dender volgt, van Dendermonde in het noorden tot de taalgrens.

Appendix 2: De 12 lange-vocalen-systemen: synopsis

Ik geef hier de twaalf dialectsystemen ‘in abstracto’ weer, d.w.z. zonder verwijzing naar de reële invulling van de fonologische eenheden. Van belang bij de interpretatie is vooral dat in het schema voor Tilburg twee subniveaus bijeen genomen worden; voor de rest worden de aangeboden voorstellingen in de schema’s 1 tot 12 gerespecteerd.

In 10 van de 12 dialecten is het ‘hoogste’ niveau (niveau I) het meest gediversifieerd wat de articulatiewijze van de gerepresenteerde klanken betreft. Alleen Oerle en Brussel (met resp. niveau III en II als het meest gediversifieerde) vormen daar een uitzondering op.

1.1. Grave (L110)

i.	iə	y.	yə	u./uə
e./eə		ø.		o.
ɛ.		œ.		ɔ.
a.				ɔ./ɔə

1.2. Oerle (L224)

i(.)		y(.)		u(.)	
e(.)		ø(.)		o(.)	
æ.	ɛi	œ.y	œ.	ɔu	ɔ.
au			a.u		

1.3. Tilburg (K183)

i	i _r	y _r	y	u _r	u
e(.)		ø(.)		o(.)	
ɛ(.)		œ(.)		ɔ(.)	
(a.)			(au)-(a.u)		

1.4. Roosendaal (K174)

i.	iə	y.	uə	u.
e.		ø.		o.
ɛ./ɛi		œ./œy		ɔ.
(æ.)		(au)		

2.1. Kapellen (K221)

i.	iə	y.	uə	u.
e.		ø.	o.	
ɛ.		œ.	ɔ.	
(a.)		(au)-(a.u)		

2.2. Turnhout (K237)

i.	iə	y.	uə	u.
e.		ø.	o.	
(ɛ.)	æi	ɔi		ɔ.
(a.)		(a.u)		

2.3. Mol (K273)

i.	iə	y.	yə	uə	u.
e.		ø.			o.
ɛ.		və			v./ɔ.
(a.)		a.i/a.ə		(a./au)	

2.4. Antwerpen (K244)

i.	iə	y.	uə	u.
e.	eə	ø.	o.	
æə			ɔə	ɔ.
(a.)-(au)				

3.1. Brussel (P065)

i.		y.	u.	
e.	e.i	ø.	o.u	o.
(ɛ.)		œ./œ(i)	ɔ.ə	
(a.)		a.ə		

3.2. Aalst (O061)

i.	ii	uy	u.
e./(ei)		oe	o./o.i
ε(ə)/e(ə)		oε	
(a.)			

3.3. Leuven (P 088)

i.	iə/ii	uə/ui	u.
iə		ʉə	ʉ.
e./(e.i)		o.	
(ε.)		a.	

3.4. Aarschot (P025)

i.	iə	y.	yə	uə	u.
e.		ø.		o.i	
ε.		œ.		œ	
a.					